

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Факультет політичних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню «магістр»

на тему:

«Судова реформа 1864 року та її реалізація на Півдні України»

Виконала

студентка VI курсу групи 634

Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Яковлева Анастасія Володимирівна

Керівник: **Шевченко Н. В.**

Рецензент: **Левченко Л. Л.**

Миколаїв – 2022

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення політичних наук
Кафедра, циклова комісія історії
Рівень вищої освіти другий магістерський
Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри історії
Ю. В. Котляр _____

«13» жовтня 2021 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТУ

Яковлєва Анастасія Володимирівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи): «Судова реформа 1864 року та її реалізація на Півдні України»

керівник проекту (роботи): Шевченко Наталія Володимирівна, к.і.н., доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від «14» жовтня 2021 року
№ 280

2. Строк подання студентом проекту (роботи): 24.01.2022

3. Вихідні дані до проекту (роботи): вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є)

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): згідно плану дипломної роботи магістра

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
не планується

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата		Підпис, дата	
		дата	завдання видав	дата	завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 1.	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 2	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 3	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 4	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Висновки	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	
Список	Шевченко Н.В.	14.10.2021		14.10.2021	

7. Дата видачі завдання: 14.10.2021.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2021	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2021	
3.	Розділ 2. Реалізація судової реформи 1864 р.	листопад 2021	
4.	Розділ 3. Адвокатура та нотаріат в період судової реформи 1864 р.	листопад 2021	
5.	Розділ 4. Прокуратура за судовою реформою 1864 р.	грудень 2021	
6.	Висновки	Грудень 2021	
7.	Переддипломна практика	10-29-січня 2022	
8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	Січень 2022	
9.	Попередній захист	24 січня 2022	
10.	Рецензія на дипломну роботу	15 лютого 2022	
11.	Захист дипломної роботи	22 лютого 2022	

Студент _____
(підпис)

Яковлєва А.В.
(прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи) _____
(підпис)

Шевченко Н. В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	10
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерельна база дослідження	16
1.3. Методологія та методи дослідження	20
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 р.	23
РОЗДІЛ 3. АДВОКАТУРА ТА НОТАРІАТ В ПЕРІОД СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 р.	35
РОЗДІЛ 4. ПРОКУРАТУРА ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 р.	54
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	81

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. ст. – стаття (статті)
2. ВС – Верховний Суд
3. СС – Судові статути

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В Україні на сучасному етапі розвитку суспільних відносин велика увага приділяється проблемам судочинства та судоустрою. Це є цілком логічно, оскільки суд є одним з важливих гарантів прав людини і громадянина: саме через суд відбувається захист і відновлення порушених прав. Важливість дослідження даної проблеми сумнівів не викликає, так як окремі питання, щодо судової системи на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року, і досі залишаються не повністю дослідженими. Тема є досить актуальною і має особливе значення в наш час для створення основ правової держави, громадянського суспільства, формування реальної демократичної системи, створення цілісної системи надійного державного захисту загальногромадянських інтересів.

Державотворчі процеси в Україні спрямовані на побудову демократичного громадянського суспільства. Однією з найважливіших умов досягнення цієї мети є побудова судово-правової системи, яка відповідає новим суспільно-політичним та економічним реаліям; створення законодавства, норми якого відтворюють модель демократичного судочинства; зміцнення судової влади як незалежної гілки, що має охороняти конституційні права і свободи людини як визначальної суспільної цінності.

Сильна судова влада може забезпечити рівність громадян перед законом, зміцнити політичний порядок. Справедливе судочинство викликає довіру не тільки до судової гілки влади, а й до держави, її політичних інститутів. Судова влада є важливою інституцією, яка має сприяти розвитку справедливих відносин, формувати громадянську правосвідомість.

У цьому сенсі важливим уявляється звернення до історичного досвіду здійснення судової реформи 1864 р., яка відбувалася в умовах формування буржуазних відносин, що потребувало якісно нового правового їх регулювання та рівня правосвідомості суспільства. Цей досвід актуалізується

тим, що на сучасному етапі перед Україною постали подібні завдання, зокрема, гуманізація правових систем та водночас зміцнення порядку й законності. Відтак корисним є виявлення як позитивних тенденцій у цьому досвіді, так і проблем, врахування яких дає змогу запобігти деформаціям у правовій свідомості суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, дає підстави стверджувати, що різні аспекти цієї проблематики в різні часи висвітлювалися в працях дореволюційних, радянських і сучасних представників суспільних наук – істориків, правників, політологів: А.Ф. Коні , Д.А. Шигаль , І.В. Гессен , О.Ю. Костюченко, С.П. Мокринський , С.Ю. Обрусна .

Метою дипломної роботи є дослідження судової системи Російської імперії на південноукраїнських землях за судовою реформою 1864 року, що обумовлює такі **завдання**:

- проаналізувати стан вивчення проблеми в джерелах та історіографії;
- з'ясувати причини проведення судової реформи 1864 року;
- комплексно вивчити історичний досвід створення і розвитку судової системи і її окремих інститутів по судовій реформі 1864 року, зокрема інституту мирових суддів у другій половині ХІХ – початку ХХ ст., визначити особливості даного інституту, сформулювати на цій основі рекомендації та пропозиції щодо використання позитивного досвіду того часу для удосконалення діяльності судів у теперішній час;
- розглянути зміни таких інститутів як адвокатура, нотаріат та прокуратура.

Об'єктом дослідження є судова реформа 1864 року (Розвиток реформи в цілому та її реалізація на Півдні України)

Предмет дослідження – історіографічна та джерельна бази дослідження в яких йдеться про судову реформу 1864 р. та її реалізацію на Півдні України. Процес створення нотаріату, реорганізація прокуратури.

Хронологічні межі дослідження 60-70 роки XIX ст. як основний період підготовки і проведення судової реформи 1864 року.

Географічні межі дослідження визначені межами історичного регіону південної частини України, що входила у досліджуваний період до складу Російської імперії . У сучасному адміністративно-територіальному плані – це Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська та Автономна республіка Крим .

Методологічна основа. Методологічною основою роботи є принципи науковості, історизму об'єктивності , які дозволяють в точності відтворювати процеси та забезпечують вірогідність результатів дослідження. Особистісний та ціннісний підходи відіграють особливу роль у висвітленні теми дослідження.

У даній роботі використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження. До загальнонаукових належать: аналіз, дедукція, індукція, синтез. Використовуються, історико-порівняльний, статистичний методи.

Наукова новизна. Вперше з'ясовано історико-правові аспекти механізму адміністративно-правового регулювання становлення, розвитку й функціонування судової системи та вказано на можливості використання історичного досвіду в процесі реформування сучасної судової системи. Встановлені особливості реалізації судової реформи 1864 року на Півдні України , зокрема на рівні створення нотаріату і реорганізації прокуратури.

Практичне значення дипломної роботи полягає у використанні її матеріалів в дослідженні та вирішенні проблем судочинства України, раніше та на сучасному рівні.

Апробація результатів дослідження. Дослідження по цій темі були висвітленні на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Могилянські читання – 2021»:

- Яковлєва А. Значення досвіду судової реформи 1864 року. Для створення демократичної судової влади в Україні. // «Могилянські читання – 2021». Всеукраїнська науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2021.

Структура дипломної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури (98 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок.

РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Судова реформа 1864 року в історіографії вважається однією з найпоспідовніших прогресивних реформ 60-х років XIX століття, що розглядалася істориками різних періодів. Необхідність реформування сучасних судових установ змусила дослідників звернутися до нашого історичного минулого, до численної історіографії судової реформи. Задля розуміння ключових моментів сучасного процесу реформування у сфері судочинства актуальним є переосмислення оцінок реформи, поданих істориками різних наукових шкіл та в різні історичні періоди. Ставимо за мету розглянути історіографію судової реформи 1864 року та її реалізацію на півдні України, проаналізувати внесок істориків, юристів, громадських діячів різних епох у розробку цього питання.

Російська історіографія. Дореволюційні автори (І.В. Гессен [22, с.130], Г. Джаншиєв, І.П. Закревський, А.Ф. Коні [28,с.7], Н.В. Муравйов, В. Набоков та інші) в основному прославляли реформу, хоча були й критичні оцінки деяких її положень. У радянській літературі підкреслювалися негативні сторони реформи, тому більше уваги приділялося контрреформам, хоча й радянські автори (Б.В. Віленський, А.В. Дубровіна, М.Г. Коротких [36, с 53.], М.А. Чельцов-Бебутов, П.Ф. Щербина, О.Н. Ярмиш [80, с.19] та ін.) визнавали прогресивний характер судової реформи.

У другій половині XIX століття проблему підготовки судової реформи крізь призму участі у процесі міністерства юстиції вивчали такі дослідники Н.Н. Полянський, І.В. Гессен, А.Ф. Коні [35,с.107], Н.В. Давидов [24, с.203].

Роблячи порівняння нового суду із дореформеним, вони одностайно вказували на його переваги. Взагалі перші праці пореформеного періоду та ювілейні видання, що були присвячені річниці введення нових Судових

установив, не містили критики реформи, з огляду на жорстку цензуру. У цих роботах реформа визначається «доброю волею царя-визволителя». Основні події автори подають поза суспільно-економічними обставинами, що мали вплив на реформу та визначили її зміст. Дослідники не ставили питання контр-реформи та не окреслювали хронологічних меж її проведення. Праця відомого в судово-прокурорській сфері діяча А.Ф. Коні й до сьогодні не втратила своєї актуальності. Подані ним біографічні нариси про діячів юстиції, що розробляли та запроваджували Судові устави, є в цілому об'єктивними й лише подекуди не позбавлені ідеалізації. Певна ідеалізація уставів була притаманна не лише йому, а й багатьом учасникам тих подій, проте це не применшує значимості викладеного матеріалу.

Проводячи аналіз творів дорядянського періоду, не можна не звернути увагу на ювілейні підвідомчі видання «Історія Сенату за двісті років, 1711-1911» [27, с.16] та «Міністерство юстиції за сто років, 1802-1902» [1, с. 98]. За вказівками Міністра юстиції Н.В. Муравйова матеріали до останнього видання збирали такі відомі дослідники та діячі реформи як А. Живнович, М. Скронишев, Н. Мурзанов та інші. По суті, наведені вище матеріали охоплюють періоди правління Олександра I до Миколи II та діяльність 14 міністрів юстиції. Дивлячись на рідкісний, ретельно відібраний, логічно поданий фактичний матеріал, що міститься у публікації, вона актуальна й сьогодні.

Слід зазначити, що процес формування нових державних інституцій, таких як міністерства та відомства, мав значний вплив на характер опублікованих праць, на формування «державної» школи істориків (Н.М. Коркунов). Вони займалися здебільшого висвітленням діяльності державних установ, збирали та систематизували цей фактичний матеріал проте, обходили критикою чиновницький апарат і реформу в цілому. Фактично відносно місця та ролі нового суду в державній системі велися дискусії між представниками кадетського напрямку в історіографії (В.М. Гессен, С.А.Корф) та революційно й радикально налаштованими [31,

с.56] М. Огарьовим, М. Чернишевськи, О. Герценом. Зокрема кадети відстоювали ідеї еволюції самодержавного ладу в конституційному напрямі, у бік правової держави. З гострою критикою існуючого ладу, судочинства, урядових проєктів судової реформи виступали революційно налаштовані громадські діячі та письменники.

Радянські вчені зробили значний внесок у розробку цієї проблеми завдяки здійсненому аналізу внутрішньополітичного розвитку Російської імперії другої половини XIX століття, буржуазно-правових відносин та інститутів влади в цілому. У радянській історичній та історико-правовій науці дана проблема поклала початок науковій дискусії щодо сутності та значення Судових уставів 1864 року, а згодом і хронологічних меж контрреформи. Як відомо, реформа внесла принципові зміни в судові процеси та оприлюднила їх, запровадила суди присяжних та адвокатські контори, змінила діяльність прокуратури.

Документи судової реформи включали в себе чотири закони: перший присвячений судоустрою; другий і третій цивільному та кримінальному процесу; четвертий матеріальному праву, що містив норми про дрібні кримінальні та адміністративні правопорушення.

З огляду на те, що велика кількість радянських істориків не втратила своєї актуальності досі, а багаторічна дискусія щодо визначення поняття «контрреформа» та її терміну є неповною, вивчення судових норм радянських істориків необхідно детально розглянути.

Однією із перших спроб проаналізувати законодавчі акти Судових уставів у контексті прийнятого нового Кримінального уложення 1903 року, зробив Л. Слухоцький. Але він приділяв увагу лише проблемам, що стосувалися розгляду справ по державних злочинах. Чельцов-Бабутов, призма кримінально-процесуальних досліджень у курсі «Радянський кримінально-процесуальний закон» 1957 р., описав заходи царського уряду щодо обмеження судових приписів, але не узагальнив результати цих обмежень. Питання про розмежування строків судової реформи доречно

обговорювалося в радянській історіографії. Проте погляди радянських істориків на це питання та хронологічна послідовність подій не узгоджуються. Такі дослідники, як П. Г. Лінзинський, І. В. Оржевський, А. К. Афанасьєв, окреслили реформи 1860-х, 70-х або 1950-80-х років у хронологічній послідовності.

Зарубіжна історіографія. Судова реформа почалася в Росії в 1864 році. По при те , що західноєвропейські (переважно французькі та англійські) стандарти широко використовувалися в судовій та судових сферах, після того, як Микола I протягом 30 років продовжував заперечувати всіх неросійських, у Європі виник певний інтерес [58, с.301].

Для французьких читачів на початку 1960-х років. У XIX столітті були перекладені деякі документи, пов'язані з підготовкою судової реформи (Записка князя Гагаріна), а також «Основні положення реформування російської судової системи». У січні 1864 року в Парижі була опублікована невелика анонімна брошура з оглядом майбутніх судових реформ і впливу французького юридичного досвіду. Через три роки після затвердження судових нормативних актів судові інституції були перекладені німецькою мовою, а через рік – повний текст судових нормативних актів був доступний німецькомовним читачам. У 1876 році Юліус Хассельблат видав невелику книгу про судову реформу в 1864 році.

У 1875 році Ернест Лер , член Лозаннського інституту порівняльного права і член Паризького інституту професійно-порівняльного права, провів догматичний огляд судоустрою і судочинства відповідно до Статуту 1864 року .

Дональд Маккензі Уоллес, британський публіцист, був знайомий з Росією та її інституціями 1870-х років. (Жив у Росії з 1870 по 1875 рр..) У двотомнику «Росія» він вказував на надзвичайно просту й симетричну судову систему, сформульовану в 1864 р., вказував на деякі запозичення з Франції та Великобританії, підкреслював беззаперечність.

Українські та російські дослідники. Якісно новий етап у дослідженні Судової реформи 1864 р. почався у 1990-х роках, коли до її вивчення звернулися не тільки історики права, але і фахівці у сферах судоустрою та судочинства як у Російській Федерації, так і в Україні. Слід звернутись до праць таких сучасних науковців як зокрема О.І. Чистякова, В.В. Віленського, Ю.П. Титова, М.І. Сизикова, Н.А. Семидеркіна, В.М. Куріцина, Н.Н. Єфремової, С.М. Казанцева[32, с. 109] , М.В. Немитіної [39, с.94] та інших, а також істориків права України – Л.О. Зайцева, О.Л. Копиленка, В.С. Кульчицького, П.П. Музиченка, А.Й. Рогожина, О.Д. Святоцького, М.М. Страхова, В.А. Чеховича, О.Н. Ярмиша та ін. Водночас треба підкреслити, що, незважаючи на значну кількість досліджень багатьох складових Судової реформи 1864 р., фундаментальних наукових праць саме про реалізацію положень цієї реформи в більшості регіонів Російської імперії у другій половині ХІХ ст. немає. Відсутні такі дослідження і стосовно організації та діяльності судових органів Таврійської губернії у пореформений період. Тому звернення до історії судових органів цього регіону сучасної України цілком виправдано .

У Таврійській губернії, що належала до округу Одеської судової палати, перебудова органів судочинства розпочалася у 1865 р. із затвердження Тимчасового штатного розпису працівників судових органів. Цей нормативно-правовий документ встановив також і структуру округів. До Сімферопольського окружного суду належали Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Ялтинський і Феодосійський повіти Таврійської губернії, тобто весь Кримський півострів. Дніпровський повіт Таврійської губернії належав до округу Херсонського окружного суду, а Мелітопольський і Бердянський повіти – до округу Таганрозького окружного суду .

Ще однією проблемою впровадження положень Судової реформи 1864 р. у судоустрій Таврійської губернії був підбір кадрів штатних працівників Сімферопольського окружного суду. Це були досвідчені і

високопрофесійні працівники, здатні ефективно втілювати в життя основні вимоги Судових статутів 1864 р. Середній вік членів Сімферопольського окружного суду складав 35 років.

До середини XIX ст. визначилася кагорта найосвіченіших представників інтелігенції та чиновництва, які вважали що є вкрай необхідними зміни в судоустрої та судочинстві. А. Коні відомий суддя вважав, що: «Судова реформа, покликана була завдати удару гіршому з видів свавілля, свавілля судового, що прикривається маскою формальної справедливості». Як стверджує американський дослідник Ричард С. Уортман, визначальним фактором, який посприяв реформі, була поява в адміністрації людей, які були здатні підготувати і провести реформу чиновників-юристів, які визначили характер реформи .

Отже, мирова юстиція Таврійської губернії як складова частина судової системи Російської імперії відіграла важливу роль у боротьби зі злочинністю і правопорушеннями. Ліквідація мирових судів у 1889 р. була, безумовно, реакційним кроком.

Можна навести ряд прикладів, які характеризували тодішню судову систему. Так, І. Гессен, вказуючи на незадовільний стан фінансування судових установ, наводив факти про те, що фінансування судової палати в губерніях обходилося від 3 тис. рублів до 4 тис. 700 рублів у рік, у той час як на губернські правління виділялось 20 тис. рублів, казенної палати – до 30-ти тисяч рублів 65 копійок у рік, у порівнянні голови казенних палат – 4 тис. 406 рублів у рік.

М. Стояновський наголошував на тому , що більшість суддів не лише у магістратських і ратушних судах, а й повітових неграмотні або малограмотні, через що й зустрічалися «шедеври» у назвах судових справ: «об угрозах гражданина Н. учинить над собою різьбу», «о найденных в лесу костях, неизвестно кому принадлежащих, по видимому солдатских (по причине найденной между ними солдатской пуговицы» [47, с.55].

На сучасному етапі історіографія цього питання поповнилася рядом робіт, присвячених дослідженню судових перетворень. Роботи М. Ігнат'євої, побудовані на основі матеріалів офіційного діловодства міністерства юстиції, показують еволюцію поглядів уряду на судові потреби Сибіру, основні етапи підготовки судової реформи, 23 описують діяльність підготовчих комісій, регіональні особливості організації пореформених судів, зокрема й окружних. Особливості організації пореформених судів в Якутії, в тому числі і місцевого окружного суду, порушено в роботі С. Нікітіної [53, с. 70].

1.2. Джерельна база дослідження

Використані в роботі документальні пам'ятки класифікуються за принципом їх поширення за походженням, за яким джерела умовно поділяються на такі групи:

1. Опубліковані джерела
2. Архівні джерела

До перших *опублікованих джерел* віднесені:

- а) нормативно-правові акти;
- б) періодика;
- в) статистичні дані;
- г) мемуари;

Нормативно-правові документи представлені законодавчими актами та актами міністерства юстиції, саме вони визначали механізм впровадження судової реформи 1864 р. та функціонування її інститутів (Повне зібрання законів Російської імперії, Зібрання узаконень та розпоряджень уряду, тематичні збірники). Серед них варто відзначити судові статuti 1864 р. («Указ про заснування судових установ та запровадження судових статутів», «Статут кримінального судочинства», «Статут цивільного судочинства» та інші).

Наступну групу історичних джерел склала періодика. У суспільно-політичній сфері регіону та імперії помітне місце займали газети «Киянин» та «Голос», також можна виділити відомчі міністерські «Журнал міністерства юстиції», «Журнал цивільного та кримінального права», «Судова газета», «Судовий вісник». У поданих джерелах міститься інформація про запровадження судової реформи загалом у Російській імперії та зокрема на Правобережжі, оцінювалася діяльність запропонованих судовими статутами 1864 інститутів (адвокатура, прокуратура, суд із присяжними засідателями). Задавали питання доцільності судової реформи, а також виділялися негативні фактори (особливо в регіонах), що впливали на судову реформу.

Поряд з архівними матеріалами та періодичними виданнями відрізнялися різні *статистичні* дані. Насамперед – «Пам'ятні книги Волинської губернії», в яких представлені статистичні матеріали про наповнюваність чиновниками судових установ губернії, розподіл їх за посадами із зазначенням чину, межі судових ділянок. Відомості лише на рівні губерній доповнюються даними всеросійських установ, уваги заслуговують «Адреса-календарі – загальні розписи керівників та інших посадових осіб», зміст збірників дозволяє простежити переміщення чиновників різних відомств, зокрема і юстиції, присвоєння класних чинів. «Списки чинів відомства Міністерства юстиції» містять короткі відомості про чиновників міністерства за допомогою формулярних списків.

Останню групу джерел становлять *спогади*. Основною специфікою такого виду літератури є суб'єктивне осмислення певних подій автором. До мемуарної літератури слід зарахувати праці П. Валуєва[83, с. 499], А. Кістяковського[84, с. 100], А. Пржецлавського, Т. Бобровського.

До других належать *архівні* матеріали;

- функціональну характеристику інституту судових приставів за трьома напрямками: а) виконання судових рішень; б) участь судових приставів у охоронному провадженні; в) забезпечення діяльності суду. Зроблено

акцент на різні функції судового пристава, а також те, що деякі з них виходили за межі чинного законодавства.

- положення щодо системи гарантій, що надаються державою судовим приставам під час виконання ними функціональних обов'язків, зокрема: а) можливість звернення судових приставів до поліцейських та військових властей у разі суперечливих дій осіб при виконанні судових рішень; б) законодавче закріплення відповідальності за образу чи опір судовому приставу у виконанні ним своїх функцій; в) фіксоване грошове утримання від держави та виплати за таксі за конкретно виконані дії;
- стан історіографії інституту судових приставів щодо Судової реформи 1864 р., окреслено її придбання та невирішені питання;
- існуючі теоретичні уявлення про особливості розробки законодавства, що регулювало організацію та діяльність судових приставів щодо Судової реформи 1864 р., які полягали не в «сліпому поклонінні» закордонним правовим актам (такі думки висловлювали окремі політики та правознавці), а в їхній творчій переробці з урахуванням вітчизняних умов;
- обґрунтування особливостей проведення Судової реформи 1864 р. в українських губерніях Російської імперії у другій половині ХІХ ст., які відображали повільність впровадження Судових статутів 1864 р., що позначалося, насамперед, на стані виконання судових рішень .

Основна частина законодавчого матеріалу почерпнута з трьох зібрань «Полного собрания законов Российской империи», а також «Свода законов Российской империи» (різних видань).[94, с.88]

Використані також збірники нормативно-правових актів із різних галузей діяльності Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, інструкції, циркуляри, коментарі до різних законодавчих актів, судова практика та роз'яснення касаційних департаментів Правлячого сенату. При дослідженні організаційної структури поліції, жандармерії та судових слідчих в українських губерніях використано велику кількість нормативного

та довідкового матеріалу зі штатних питань, різного роду дореволюційні енциклопедичні та довідкові видання.

У цілому різноманітні опубліковані джерела у поєднанні з архівними документами, історичною та історико-правовою літературою створили досить ґрунтовну базу для глибокого наукового дослідження історії організації та діяльності судових органів

Різнманітність джерельної бази, її ґрунтовність і достовірність дали можливість всебічно дослідити організаційно-правові засади діяльності органів попереднього розслідування в українських губерніях в другій половині XIX – на початку XX ст..

Важливим джерелом дослідження результатів судової реформи на півдні України є внутрішнє листування. До групи документів можна віднести циркуляри міністерства юстиції та накази Сенату. Саме у цих актах містилися інструкції та роз'яснення вищих органів влади з питань, що стосуються судочинства.

Однією з різновидів документації були формулярні списки, свого роду анкети чиновників як таблиці. У таку таблицю заносилася інформація про службу: чин, прізвище, ім'я, по батькові, посада, вік, віросповідання, відзнаки, змісту, належність до стану, має чи ні майно, він, дружина, батьки, освіта, час вступу на службу, отримання класних чинів та посад, сімейний стан. Інформація про чиновника, наведена у формулярному списку, мала відображати кар'єрне зростання. Ці відомості є найоб'єктивнішими з іншої діловодної документації. Адже інформація, що міститься в них, для держави була досить важливою і необхідною, тому що на основі формулярних списків складалася велика кількість службової документації.

Джерельна база дослідження ґрунтується на законодавчих актах, діловодній документації окружних судів, періодиці, статистиці, мемуарній літературі.

Таким чином, джерельна база дослідження цілком достатня для розв'язання поставленої мети та завдань.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологічною основою дипломної роботи стали сучасні загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Застосування яких обумовлено системним підходом до наукового дослідження, метою та особливостями порушеної проблеми, що дає можливість досліджувати цю тему в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Крім загальнонаукових методів використаний діалектичний метод, що полягає у переході від загальних положень до конкретних ситуацій та особливостей даного дослідження. У результаті аналізу нормативно-правових актів, поглядів вчених деякі питання, формулювання відповідних дефіційних конструкцій, застосований логіко-семантичний метод.

Комплексний підхід при аналізі судової політики держави поєднується з методологією відокремлення одного аспекту (в даному випадку - історичного) у розвитку даного явища та розгляду даного аспекту у нерозривному взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими (у даному випадку - юридичними, політичними, економічними, культурно-психологічними та іншими) аспектами.

Особливе значення для теоретичного осмислення реформи та специфіки її суспільного сприйняття мало звернення до робіт мислителів - сучасників, які прагнули оновлення країни, її гармонійного розвитку на прогресивній основі.

При дослідженні адміністративно-правових засад розвитку судової системи в межах території України застосовано **порівняльно-правовий та історико-правовий методи**. У ході дослідження теоретичних напрацювань вчених у сфері судового управління було використано **системно-структурний, формально-логічний методи**. Також у ході дослідження нормативно-правових актів, що регулюють діяльність судової влади, застосовано **формально-юридичний та системно-структурний методи**.

Для вирішення завдань дослідження механізму адміністративно-правового регулювання функціонування та реформування судової системи, практики застосування чинного законодавства у даній сфері використано *методи аналізу та синтезу, формальної логіки та практики* тощо. Логіка та специфіка залучення цього методологічного інструментарію обумовлені особливостями об'єкта та предмета дослідження, підбору та обробки емпіричної та джерельної бази.

Застосування *системно-структурного методу* у даному дослідженні обумовлено необхідністю розкриття внутрішніх механізмів підготовки відповідних правових актів, що дає можливість краще зрозуміти причини появи комерційних судів .

Система судового управління визначена як сукупність підсистем: інституційної, нормативно-правової, функціонально-структурної, комунікативної, професійно-кадрової та професійно-культурної. Виходячи з цього, систему судового управління слід аналізувати, застосовуючи сукупність методологічних підходів: інституційного, функціонально-структурного, елітологічного та культурологічного. Зроблено висновок про сприяння зазначених методологічних підходів до розуміння сутності, особливостей судового управління, його організації, удосконалення функціонування судової системи та судової влади загалом та успішного проведення судової реформи.

У дипломній роботі розроблено теоретичні основи, методології та практичні рекомендації щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту права і свободи людини. Висвітлено основні положення щодо історичного розвитку ідеї неупередженої судової влади. Сформульовано методологію розуміння неупередженості судової влади у таких аспектах як роль гарантії неупередженості судової влади у захисті прав людини та її позитивного впливу на правопорядок у державі.

Були використанні такі методи як:

Історичний метод використаний при висвітленні процесу судового реформування за статутами 1864 р. у тісній взаємодії із соціально-економічними та політичними умовами.

Статистичний метод виступив інструментом систематизації даних про склад чиновників окружного суду (голов, заступників, членів суду, судових слідчих, прокурорів тощо), дав можливість охарактеризувати виникнення, перебіг та вирішення судових справ як кримінального, так і цивільного характеру. За умовами диференційованого підходу розглядався кожен інститут окружного суду.

Хронологічний метод дозволив відтворити процес впровадження судового реформування з його єдиними, специфічними та загальними рисами. Діахронний метод надав можливість вивчення судової реформи як явища, що відбувалося в різні періоди, в різних масштабах і на різних територіях.

Теоретичні основи дослідження окреслюються понятійним апаратом, що стало запорукою формування наукового підходу. Тому, відповідно, варто відзначити основні терміни та їх значення, що вживалися у дисертаційному дослідженні. Судова реформа 1864 р. – комплекс заходів щодо впровадження нової системи судів та судочинства на території Російської імперії.

Отже, визначення методики дисертаційного дослідження було продиктоване складністю насамперед предмету дослідження. Це, в свою чергу, спонукало до залучення цілого комплексу загальних та спеціальних наукових методів. Їх використання, а також принципи історизму, об'єктивності та системності дозволили якнайглибше вивчити специфіку та умови запровадження судової реформи 1864 р. В Україні.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 р.

Судова система України на протязі століть зазнала багатьох реформувань. Мережа судів була надзвичайно розгалуженою, діяли великокняжий, комісарські, асесорські, маршальські, домініальні, громадські, земські, копні, духовні суди. Процес мав позовний (звинувачувальний) характер.

На Півдні і в Слобідській Україні (Херсонська, Харківська, Катеринославська і Таврійська губернії) діяла загальноросійська судова система. Станові суди були судами першої інстанції: земські (у повітах для селян і дворян), ратушні та магістратські (у містах для міщан). Земські суди розглядали цивільні позови та кримінальні справи, проводили слідство, виконували рішення та розстріли; вони виступали у складі земського губернатора та кількох присяжних. Судами другої інстанції були провінційні суди, що склалися з палат кримінальних і цивільних судів. У губерніях в той час діяли совісні суди (розглядали правопорушення осіб із психічними розладами, неповнолітніх та родичів), надвірні суди (розглядали цивільні та кримінальні справи осіб без громадянства та станової належності, в тому числі чиновників і військових, які тимчасово перебували в місті у службових справах. Такі суди не були обов'язковою частиною судової влади.

Дореформена судова система викликала невдоволення як у влади, так і у населення. Це можна пояснити низкою причин: громіздка система судів, ускладнений доступ до правосуддя, низький рівень освіти, професіоналізм чиновників судового відомства, соціальна незахищеність суддів, становість, негласність суду, невіддільність від державного підприємництва та інше.

Відправним моментом у підготовці судової реформи стало 15 листопада 1857 р., коли імператор наказав подати до Державної ради проект Статуту цивільного судочинства, підготовлений II відділенням. Проект

базувався на запровадженні принципу змагальності процесу, пропонувалося скоротити кількість судів та приділити увагу підготовці судових кадрів.

Суди на українських землях у першій половині XIX ст. будувалися за садибним принципом. Вся їхня діяльність сприяла зміцненню політичного та економічного становища дворянства. У Катеринославській, Таврійській, Харківській (до 1835 р. - Слобідсько-Українській), Херсонській (до 1812 р. - Миколаївській) губерніях судочинство було приведено у повну відповідність до судової системи центральної Росії.

Існує ряд прикладів, які характеризували тодішню судову систему. Так, І. Гессен, вказуючи на незадовільний стан фінансування судової влади, посилався на те, що фінансування судової влади в провінціях коштувало від 3 тис. крб. до 4 тис. 700 крб. на рік, тоді як 20 провінційних крб., держ. - до 30 тисяч рублів 65 копійок на рік, у порівнянні з головою державних палат - 4 тисячі 406 рублів на рік.

М. Стояновський наголошував, що більшість суддів не лише у магістратських та ратушних судах, а й повітових неписьменні або малограмотні, через що й зустрічалися «шедеври» у назвах судових справ: «об угрозах гражданина Н. учинить над собою різьбу», «о найденных в лесу костях, неизвестно кому принадлежащих, по видимому солдатских (по причине найденной между ними солдатской пуговицы)».

Намагаючись дослідити причини стану речей у судовій системі тодішнього часу та причини невдоволення нею влади, Р. Уортман дійшов до висновку, що російські імператори не засвоїли принципів європейського абсолютизму і брали за приклад лише впроваджені ним форми, а коли введений порядок йшов у розріз по суті їхньої самодержавної політики, вони скасовували проголошені принципи верховенства права [14, с.76].

Велика реформа цивільних судів 1864 року створила нові засади у провадженні, старими залишилися тільки комерційні суди. Але з часом, потрібно було задовольняти нові потреби суспільства, життя та практика комерційного суду вказували на необхідність вагомих змін у статуті. У

зв'язку з цим у 1871 р. була організована комісія з перетворення статуту комерційного судочинства, відповідно до нових принципів, прийнятих у Судовому статуті імператора Олександра II.

Простеживши розвиток процесуального права до Судової реформи 1864 р., можна побачити, що процедури так званого охоронного судочинства за Статутом цивільного судочинства 1864 р., а також створення системи нотаріату значною мірою мали підґрунтям діяльність дореформених судів у так званих справах судового управління. У дореформених законах «Про судоустрій та покарання» лише в одній примітці до статті зазначено цю категорію справ, під якою мається на увазі посвідчення судами окремих правових актів, тобто діяльності, виконання якої згодом було доручено нотаріусу. Водночас на практиці ширше розумілося коло справ судового управління як такі, в яких безспірні права та законні інтереси осіб потребують додаткового затвердження шляхом їх засвідчення в судовій владі.

У дореформеному суді була інквізиційна (розшукова) форма судочинства. Процес відбувався в глибокій таємниці. Справи вирішувалися на основі письмових матеріалів, одержаних під час слідства, а не спираючись на безпосереднього сприйняття судом доказів. Закон встановлював формальну оцінку доказів, визначаючи ступінь їхньої достовірності та можливість спростування підсудним заздалегіть. Визнання власної провини вважалось найкращим доказом.

Судова реформа 1864 р., відображена в чотирьох законодавчих актах, прийнятих 20 листопада 1864 р., істотно змінила судову систему, упорядкувавши її та встановивши принцип двох інстанцій.

Першою інстанцією були мирові суди, які склалися з двох ланок:

1) *дільничний мировий суддя* (зазвичай, у повіті було кілька ділянок світового окружного суду, кожен з яких об'єднував по кілька волостей), почесний мировий суддя (не мали спеціальної дільниці);

2) *повітовий з'їзд мирових суддів* – апеляційної інстанції у справах, що розглядаються дільничними магістратами. Сенат визначався загальним касаційним судом, який поширювався на магістратські суди [Додаток А].

За словами А.Ф. Коні, у перші роки після запровадження судових установ серед почесних мирових суддів було багато відданих, чуйних, порядних людей. Збори почесних та окружних суддів кожного округу становили вищий магістрат - з'їзд магістратів, який очолював один із суддів, обраних ними із свого складу на три роки. На з'їзді мирових суддів апеляції розглядалися по суті, а їх вироки та рішення вважалися остаточними і не підлягали оскарженню. Але вони могли бути оскаржені в касаційному порядку до Сенату. У розгляді кожної справи брали участь щонайменше троє мирових суддів, у тому числі голова та колега-прокурор районного суду, які висловили свою думку щодо справи. Вищий нагляд за всіма мировими судьями, а також за з'їздами «був зосереджений у касаційних відділах Сенату та в особі міністра юстиції».

Щодо українського регіону, то організаційні особливості інституту мирових суддів виникли з самого початку реформи. Існують відмінності у термінах запровадження інституту мирових суддів. Наприклад, лише у 1867 р. в Харківській губернії та частині Катеринославської губернії були запроваджені мирові суди, у 1869 р. – на всій території Катеринославської губернії, а також у Полтавській, Таврійській, Херсонській губерніях. Порядок формування мирових суддів у лівобережних і правобережних українських губерніях був різним: на Лівобережжя діяли основні положення Судових статутів 1864 р., а мирових суддів обирали земські повітові збори. Причини таких істотних розбіжностей були суто політичними: побоюючись поширення нещодавнього польського повстання на Правобережжі, царський уряд зберіг повний контроль над новою судовою владою. Такі заходи зазвичай негативно впливали на цілісність тогочасного правового простору України, перешкоджали розвитку єдиної практики мирових суддів на українських територіях, негативно впливали на захист прав і свобод місцевих

жителів. Але слід відзначити позитивний фактор, що порівняно з регіонами Російської імперії Україна стала однією з перших, де мирові суди були створені безпосередньо за перші 5-7 років від початку судової реформи.

Ця гілка влади було виборною, мирові судді обиралися повітовими земськими зборами, а у Москві, Петербурзі та Одесі – місцевими думами строком на три роки.

Певної специфіки в Українських губерніях набувала і системи виборів мирових судів. Так, відповідно до ст. 19 «Заснування судових установлень», кандидат на посаду мирового судді, крім відповідності загальним умовам для вступу до судової влади, повинен мати: вік 25 років, чоловічу стать та моральну порядність - також повинен відповідати вимогам тр. кваліфікація: місцева, освітня та майнова [19, с.115].

Водночас у багатьох архівних документах є відомості про хабарництво та несправедливі рішення та вирoki мирових суддів. На жаль, безкарність і безвідповідальність мирових суддів червоною ниткою проходить через всю їх діяльність. Мирові судді часто приймали рішення з порушенням закону, керуючись місцевими звичаями, а іноді й розпорядженнями губернатора та генерал-губернатора. Але навіть у разі притягнення їх до відповідальності за кричуще беззаконня, хабарництво та судові свавілля мирові судді мали лише адміністративне стягнення.

На момент судової реформи 1864 р. Російська імперія не мала достатньої кількості підготовлених юристів.

За деякими даними, з 1821 по 1861 рік юридичні факультети разом з ліцеями та юридичними школами закінчили лише 9 тис. осіб. Звісно, такої кількості спеціалістів було недостатньо для потреб мирового суду, тому було вирішено розширити освітній ценз і допустити до обрання судьями осіб, які здобули освіту у вищих або середніх навчальних закладах, а також тих, хто проходив службу мінімум три роки на таких посадах, «під час яких вони могли б отримати практичну інформацію в судовому розгляді». Як бачимо, в

останньому випадку освіта взагалі не знадоблялася, що збільшувало можливість потрапити до мирового суду осіб, далеких від справедливості.

Показники по українських губерніях щодо числа мирових суддів з вищою освітою: Катеринославська 61,5 %, Полтавська 63,5 %, Харківська 56,8 %, Чернігівська 68,6 % [67, с. 58]. Відповідно до закону «Створення судових установ» ст. 34 дозволено обрання мирових суддів та осіб, які не відповідали кваліфікаційним вимогам. Ця стаття широко використовувалася в українських губерніях. Земства дуже цінували це правило, оскільки воно давало їм право вибирати освічених і відомих за своїми суспільними заслугами людей, які намагалися зробити особистий позитивний внесок у справу світової справедливості, але не мали необхідного майновіго цензу.

Мирове судочинство в лівобережних українських губерніях було встановлено на досить високому рівні. Про це свідчать дані про матеріальне забезпечення мирових суддів. Наприклад, у Харківському мировому окрузі Харківської губернії мирові судді отримували за виконання своїх обов'язків досить високу винагороду. Так, у 1867 р. земські повітові збори своєю постановою призначили харківським мировим суддям винагороду в розмірі 2200 рублів на рік кожному, а в 1868 р. - 3200 рублів. Загалом на утримання магістратського суду Харківського повіту було виділено 27 312 рублів., що на той час було досить великою сумою [9,с. 67].

Слід зазначити, що характерною особливістю мирових суддів в українських губерніях була наявність у багатьох мирових суддів на посадах додаткових і запасних мирових суддів, які призначалися на заміну діючих окружних суддів у разі відпустки, хвороби або звільнення. Про заснування цих посад до повітових земських зборів надходили пропозиції, за результатами розгляду яких і приймалися відповідні рішення.

Законом від 12 липня 1889 р. на більшості території Росії (крім мирових суддів у Санкт-Петербурзі, Москві та деяких інших великих містах, зокрема Одесі та Харкові) були скасовані мирові судді.

Окружні суди засновувалися для кількох повітів, а судові палати - для кількох губерній або областей на підставі окремих розпоряджень. З дев'яти судових палат в українських губерніях було три: Харківська (округ охоплював Харківську, Полтавську, Курську, Орловську і Воронежську губернії та деякі повіти Катеринославської і Тамбовської губерній), Одеська (Херсонська, Катеринославська, крім окремих повітів, Таврійська, Подільська губернії та Бессарабська область). В окрузі Одеської судової палати Одеський, Херсонський, Катеринославський, Сімферопольський, Кишинівський, Єлисаветградський, Кам'янець-Подільський [6, с. 370].

Херсонська губернія. Застарілі форми судових органів, що спиралися, у першу чергу, на верстові принципи, потребували змін, які принесла судова реформа 1864р. Внаслідок її проведення в 1868 році у Херсоні були ліквідовані судові палати та Магістрат.

У березні 1869 р. у Херсоні було створено окружний суд, до підсудності якого були майже всі кримінальні та цивільні справи (крім незначних справ, що слухалися у мирових судах).

Кримінальні справи окружний суд розглядав у складі трьох коронних суддів. У разі, якщо законом передбачалося покарання за вчинення злочинів, пов'язаних із позбавленням усіх верств особистих прав і привілеїв, судовий розгляд відбувався за участю присяжних. До речі, судові статuti забороняли адміністрації брати участь у виборах присяжних. Другою інстанцією для Херсонського районного суду була Одеська судова палата, до складу якої входили відділи цивільних і кримінальних справ [17, с. 91].

Важливим нововведенням стало створення в Херсоні мирових суддів, нижчого рівня судової влади, які спрощено розглядали дрібні кримінальні та цивільні справи, що значно полегшило роботу районних судів. До відома мирових суддів доводилися справи про порушення громадського порядку, особисту образу та побиття, шахрайство та розкрадання майна на суму до 300 крб. Мирowego суддю обирали повітові земські збори, у містах - міська управа. До речі, у Херсонській губернії, щоб бути обраним мировим суддею,

потрібно було володіти 400-700 десятинами землі. На той час мировими судьями стали такі відомі херсонські поміщики, як М. Ф. Агарков, А. В. Волохін та інші. Також були введені посади так званих почесних мирових суддів. Збори окружних і почесних суддів повіту були вищим органом влади і називалися з'їздом мирових суддів.

Перша колегія мирових суддів Херсонського повіту була обрана надзвичайними повітовими земськими зборами 10 січня 1869 р. Голова зборів М.Д.Карпов, відкриваючи засідання, сказав:

«Милостивые государи! Наконец наступило время избрания мировых судей. Смее думать, что именно сегодня мы кладем основание к отысканию той общественной правды, которая необходима всем и каждому из нас!». [34, с. 70]

Серед учасників першого з'їзду мирових суддів Херсонського повіту були: голова з'їзду Ф.К. Оленіч-Гнененко, Н.І. Мерзляков, Г.Г. Герценштейн, А.В. Волохін, А.А. Барковський.

Наприкінці 1860-х років херсонці з цікавістю спостерігали за реорганізацією судових установ і відбором мирових суддів. Публічне та голосне обговорення питань, які мали суспільне значення, відкриті судові засідання були новими для нашого міста – тому засідання судових установ та земські збори були своєрідною розвагою для херсонців та збирали велику кількість глядачів. У херсонській газеті «Юг» навіть був розділ «Судовий літопис» (із зали Херсонського районного суду), де публікувалася інформація про резонансні кримінальні та цивільні справи. Гласність і прозорість судових засідань, принципи змагальності, запровадження судів присяжних та адвокатури – все це створило важливі гарантії демократичного процесу .

Реалізація судової реформи в Таврійській губернії. Реалізація положень судової реформи в Таврійській губернії була зумовлена наявністю специфічних регіональних особливостей, притаманних цьому регіону. Однією з найважливіших особливостей Таврійської губернії, що вплинула на

практику виконання Судових статутів, був її багатонаціональний і багатоконфесійний склад населення.

Багатомовність народів, які проживають у Криму, ускладнювала судоустрій, оскільки для роботи в новій судовій системі потрібна була велика кількість перекладачів, а для перекладу з різних мов: татарської, вірменської, івриту та інших були потрібні перекладачі. Судова система, яка існувала до реформи, практично не передбачала активної усної форми взаємодії обвинувачених і потерпілих, що фактично виключало необхідність спілкування в суді російською мовою.

Таврійська губернія належала до юрисдикції Одеської судової палати. За даними Тимчасового штабу судових палат, кількість членів судового відділу Одеської судової палати становила 41 чоловік.[21, с. 205] До першого складу Одеської судової палати, яка розпочала роботу 2 квітня 1869 р., увійшли видатні діячі другої половини ХІХ ст.: старший голова сенатор А.А.Шахматов, завідувач відділу П.Н.Даневський, члени суду: Н.А.Антонович-Войшин, І.П. Зарудний, Ф.О. Каменський, В.І. Ковбасєв, А.Ф. Крушинський, прокурор І.Н. Орлов, т. прокурор А.О. Пржецлавський.

5 липня 1868 р. в повіті Одеської судової палати був опублікований Указ про введення в дію судових статутів від 20 листопада 1864 р. У Таврійській губернії почалася активна копітка підготовча робота до відкриття нових судів. Для кожного повіту існували окремі списки осіб, які отримали право бути обраними мировими судьями, які публікувалися протягом трьох місяців; для кожного повіту встановлювалася кількість магістратських судів, визначено межі судових округів; відібрано приміщення як мирового, так і окружного судів; були складені списки присяжних. Складання списків входило до компетенції тимчасових комісій, які обиралися повітовими земськими зборами. Зазначимо, що повітові земства Таврійської губернії мали труднощі з відбором кандидатів у магістрати через високі вимоги до власності, яка становила 900 десятин землі. У зв'язку з цим,

Таврійське губернське земське збори виступало з клопотанням про скорочення майнового цензу до 500 десятин землі або зниження майнового цензу на іншу нерухомість з 15000 до 10000 рублів. Також було запропоновано надавати перевагу освіті при виборі мирових суддів, оскільки в більшості випадків кандидат на мирового суддю мав вищу освіту, але не відповідав вимогам щодо майнового цензу. Однак ці пропозиції не були підтримані урядом і від кандидатів у мирові судді вимагали досить високий майновий ценз.

Поряд з організаційним забезпеченням для створення умов для проведення судової реформи в Таврійській губернії розглядалися питання матеріально-технічного забезпечення нових судів. Порядок матеріальної реконструкції старих судів регулювався ст. 29 Правил, найвищі затверджені 10 березня 1869 року. Основне майно старих судів було передано новим судам, решта надійшла на продаж за розпорядженням губернатора. Так, старший голова Одеської судової палати сенатор О.О. Шахматов 24 березня 1869 року відправив у Сімферополь вказівку Є. М. Коловрат Червінському про необхідність упорядкувати будівлю окружного суду: *«Имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что я предположил открыть Симферопольский окружной суд 22 будущего апреля и сам прибыть в Симферополь около 19 числа. К этому времени я просил Ваше Превосходительство сделать распоряжение, чтобы здание окружного суда было готово для начала судебных заседаний. Сенатор Шахматов».* [96, с.5]

У Таврійській губернії на протягом 1867–1869 років закривалися всі старі судові установи, які діловодство упорядковувалося. Справи, що були у розгляді, передавалися новим судовим органам або з них закривалося провадження, і вони здавалися до архіву. Справи третейських судів здавалися до архіву окружного суду або нового світового з'їзду, у кожній справі складалася довідка, що зроблено. Упорядковувалися фінанси і майно судів: закривалися грошові книжки та його відправляли на ревізію. Місцеві поліцейські управління отримали повноваження з продажу майна колишніх

повітових судів [46, с.103]. До окружного суду передавалися справи, розглянуті за попередні три та шість місяців (відповідно кримінальні та цивільні). У нових судових установах колишні справи приватного звинувачення припинялися, позивачі отримували строк три місяці для їх поновлення, міра запобіжного заходу за ними продовжувалася на два місяці; поліції доручалося виконання вироків; справи підлягали розгляду або мировими суддями, або прокурором окружного суду (за компетенцією), запобіжний захід за ними виносився прокурором або окружним судом. Таким чином, вводячи «нові порядки» в Таврійській губернії, реформатори ліберали, припускаючи запровадити нове судочинство, заснувати нові суди та скасувати всі існуючі раніше, допустили «на час взаємне їхнє сприяння».

Загалом науковий інтерес до різних аспектів здійснення Судової реформи 1864 р. у Таврійській губернії продиктований необхідністю вивчення минулого, осмислення й осмислення сьогодення.

У 1889 році держава провела судову та адміністративну контрреформу. Вона обмежила деякі положення судової реформи 1864 р.: було знищено інститут мирових суддів і створено нові адміністративно-судові установи.

До системи загальних судів входили окружні суди (суд першої інстанції в цивільних і кримінальних справах у межах кількох повітів) і судові палати (друга ланка загальної судової системи, одна для кількох губерній, і орган досудового управління) .

В Україні створено 25 районних судів. Оскаржити вирок окружних суддів без участі присяжних можна було в відповідних судових палат, яких в Україні було три: Одеська, Харківська та Полтавська.. Касаційною судовою інстанцією був Касаційний департамент сенату. Особливе місце в системі загальних судів посідав Вищий кримінальний суд, який розглядав справи про найважливіші державні злочини. Провідною ланкою в системі загальних судів був окружний суд, який розглядав усі цивільні та нескладні кримінальні справи у складі трьох постійних членів суду. Окружний суд мав ознаки державного органу, що виконував не тільки судові, а й прокурорсько-

наглядів, слідчі, нотаріальні функції, а тому мав у своєму складі слідчих, прокурорів, нотаріусів. Найбільш важливі кримінальні справи в окружному суді виносили на розгляд 12 присяжних засідателів, списки яких складали земські та міські управи за погодженням із губернатором або градоначальником .

У процесі судової реформи була реорганізована система органів прокуратури, запроваджено інститут адвокатури та нотаріату. Прокуратура мала забезпечувати неухильне виконання закону, недоторканність скарбниці та державного майна, виступати від імені тих, хто не міг захищатися, переслідувати від імені держави, розслідувати злочини та переслідувати. Прокуратура за Судовими статутами 1864 року в українських губерніях (Харківській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській, Чернігівській, київській, Волинській, Подільській) була створена в кожній із ланок системи загальних судів для участі у судових засіданнях, нагляді за судами, слідством і місцями ув'язнення. Прокуратуру Російської імперії очолював генеральний прокурор.

Для виконання прокурорських обов'язків у Загальних зборах касаційних відділів Сенату введено посаду спеціального головного прокурора та їх помічників, товаришів по прокуратурі. При кожному окружному суді та при кожній судовій палаті також запроваджувались посади прокурорів та їх помічників. Товариші прокурорів і обер-прокурорів перебували під керівництвом тих прокурорів і обер-прокурорів, при яких вони знаходилися. Прокурори окружних судів підпорядковувались прокурорам судових палат, а ті, як і обер-прокурори, були в безпосередній залежності від міністра юстиції .

Судові палати були апеляційною інстанцією для окружних судів у справах, що розглядалися без присяжних, і першою інстанцією у найважливіших справах (справах про державні та службові злочини) проти адміністрації. Справи проти релігії також були передані до зали суду. Попереднє слідство проводив член судової палати. Для розгляду цих справ

до судової палати входили губернський голова дворянства губернії, де було засновано віче, один із повітових старост дворянства, один із старост і один із волосних старост, тобто представників станови. Це був значний пережиток феодальної судової системи. Над усіма судовими органами стояв Сенат – орган, склад якого формувався по указу імператора. Сенат являвся верховним касаційним судом для всіх судових органів держави, але він міг бути і судом I інстанції по справам особливої важливості (наприклад, злочини, які скоєні високопоставленими чиновниками).

У 1872 році Сенат заснував «Особливу присутність для державних злочинів і нелегальних організацій», до складу якої входили представники, призначені імператорським маєтком (голова дворянства, місцевий голова і волосний староста). У процесі історичного розвитку етапу перегляду судових рішень його види поступово зводилися в Статуті кримінального судочинства 1864 р. до таких: окрема апеляція, апеляція, касація та відновлення кримінальних справ. Відмінність між ними полягала у відмінності судових рішень; із них постанови та ухвали підлягали окремому оскарженню, вирок неостаточні переглядались у порядку апеляції, вирок остаточної – в порядку касації, якщо вони не набирали остаточної законної сили; щодо вироків, які набрали законної сили, то для перегляду їх допускався тільки винятковий шлях відновлення.

Незавершальними вирокими були вирокими, винесені мировим суддею або окружним судом без участі присяжних. Вони підлягали оскарженню в апеляційному порядку та щодо будь-яких порушень у провадженні та винесенні вирокими. Рішення, винесені окружним судом за участю присяжних, судової палати з представниками станових, а також з'їзду мирових суддів і судової палати як судів другої інстанції вважалися остаточної і могли бути оскаржені лише в касаційному порядку [38, с.134].

Судова реформа 1864 р. стала знаковою подією у суспільно-правовому житті Російської імперії. Вона спрямувала розвиток судової влади на якісно новий рівень, на основі її незалежності, повноти та верховенства права. Цей

вектор змін обрано з урахуванням історичних національних традицій правосуддя та європейського досвіду у сфері юстиції.

РОЗДІЛ 3

АДВОКАТУРА ТА НОТАРІАТ В ПЕРІОД СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 р.

В історії Російської імперії, а відтак і України другої половини XIX століття період 60-х років займає особливе місце.

Професійна адвокатура діяла на основі *Судових статутів 1864 р.*[Додаток В] На зміну «законникам» прийшли високопрофесійні юристи. Для населення відкрито юридичні консультації. Судова влада отримала повну самостійність, була відділена від адміністративної, спрощена судова система, створена система судових інстанцій, яка надавала можливість здійснювати швидке і однозначне відправлення правосуддя, введено існування загального і рівного для всіх судів, проголошення і закріплення права обвинуваченого на захист.

Дуже важливими були заходи щодо складу суддів, які передбачали відповідну інтелектуальну кваліфікацію, матеріальний стан та незмінність суддів. Позитивними стали нововведення щодо широкої участі громадян у здійсненні правосуддя - суд присяжних, мирових суддів, запровадження публічного, змагального та усного судочинства замість таємного та письмового. При окружних судах і судових палатах працювали слідчі, судові виконавці, прокурори та присяжні.

Ці прогресивні зміни в судовій системі того часу вимагали створення присяжної адвокатури, досі невідомої установи в Росії. Мабуть, найбільші сумніви та дискусії під час підготовки судової реформи викликали саме питання її запровадження. Зокрема, висловлювалися заперечення, які полягали у тому, що майбутні адвокати матимуть можливість братися за будь-яку справу, не несучи відповідальності за відстоювання «неправої» справи, навмисно тлумачити неправильно закон для досягнення своєї несправедливої мети. Деякі юристи вітали запровадження адвокатури у кримінальному провадженні, категорично заперечуючи її причетність до

цивільного процесу. Аргументувалося це тим, що добросовісного адвоката може мати лише одна з протилежних сторін, адвокат неправої сторони мав би піддаватися кримінальному суду за безуспішний і навмисний замах на порушення права, що належить справедливій стороні. Погоджуючись з неминучістю адвокатури в Росії, вони все-таки писали, що цей інститут є «необхідним злом, перш за все тому, що під загрозою виключення з касти адвокат буде повинен вести усіяку справу»[12, с.302].

При цьому прогресивні юристи того часу розуміли необхідність запровадження цього правового інституту, стверджуючи, що «без адвокатури немає справедливості», а заперечення його необхідності означає ігнорування незнання результатів (К. П. Побєдоносцев).

Як необхідна умова введення змагального процесу розглядалося заснування присяжної адвокатури. Без неї прогресивні юристи вбачали за неможливе запровадження змагальності, судових дебатів, забезпечення захисту.

Вперше діяльність адвокатури була врегульована «Судовими статутами», затвердженими 20 листопада 1864 р., пізніше - у 1874 та 1889 рр. законами вносилися зміни щодо її організації.[Додаток Б]

Адвокати стали як клієнтами, так і законними представниками свого клієнта. Важливо зазначити, що як у суспільстві в цілому, так і в професійному правовому середовищі існували думки про необхідність створення корпоративного об'єднання юристів. Тобто, у розумінні часу, об'єднання однодумців – «чесних людей, які здобули вищу освіту, а по можливості мають відоме становище в суспільстві, і захищені від свавілля не лише адміністрації, а і суддів». Оцінюючи нині судову реформу 1864 року, важливо відзначити, що вона значно просунула Російську імперію вперед на шляху дотримання і захисту прав людини.

Відповідно до судових статутів, які регулювали діяльність професійних адвокатів, організація адвокатури ґрунтувалася на принципі: адвокат - правонаступник, доповідач, повірений свого клієнта.

Криза внутрішньої політики самодержавства, розвиток в умовах феодальної формації капіталістичних виробничих відносин і зростання революційного руху в країні призвели до скасування кріпосного права та реформування суспільно-політичного життя.

Вже до кінця п'ятдесятих років XIX століття назріла потреба в судовій реформі. Сам час невблаганно висував на перший план обов'язковість введення змагального процесу в суді. Постало питання про необхідність адвокатури. Особливе місце в системі судочинства займали інститути прокуратури, адвокатури, нотаріату. Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів покладалася на прокуратуру. Цікаво, що прокурори, окрім статусу представника держави у процесі кримінального обвинувачення, могли надавати функції захисту для осіб, які не могли найняти адвоката. Посада прокурора та його помічника створювалася при кожному окружному суді. Інститут прокуратури підпорядковувався безпосередньо міністру юстиції. В касаційних інстанціях запроваджено посаду головного прокурора з надзвичайними повноваженнями.

Слід зазначити, що після цієї реформи судова система стала виглядати більш впорядкованою та структурованою в порівнянні з колишньою: чисто державний, закритий бюрократичний суд змінився судом присяжних; були скасовані спеціальні суди для кожного штату; було проголошено відокремлення судової влади від законодавчої та виконавчої, а також незалежність і незмінність суддів; вперше була створена **професійна адвокатура**.

Професійна адвокатура діяла на основі *Судових статутів 1864 року*. На зміну «юридичним знахарям» прийшли високопрофесійні юристи. Для населення були відкриті юридичні консультації.

Окремою категорією осіб у процесі реєструвалися адвокати, які відповідно до розділу IX «Про осіб у суді» установ судових установ (1864 р.) називалися присяжними та приватними повіреними.

Присяжна адвокатура була корпорацією осіб вільної професії. Присяжними повіреними могли бути особи, які хотіли присвятити себе «клопотанням у чужих справах», відповідали необхідним для цього умовам і були прийняті в корпорацію адвокатів у встановленому порядку.

Судові статuti детально регламентували права, обов'язки і відповідальність присяжних повірених.

В особі присяжних повірених поєднувалися правозаступники і судові представники. Вони діяли на підставі договору доручення і цілком замінювали сторін в процесі. Їм було надано право вести судові справи у всіх судових установах імперії, крім комерційних судів, де могли виступати тільки особи, прийняті до складу присяжних стряпчих, і крім волосних судів у місцевостях, де існують земські начальники. Якщо присяжним повіреним доводилось виступати в суді не того округу, до якого вони приписані, то вони підпорядковувалися дисциплінарній владі місцевої ради або, за відсутністю в окрузі ради, – владі місцевого окружного суду.

Присяжні повірені не користувалися монополією ведення цивільних справ, оскільки самі сторони не були позбавлені права особисто вести свої справи. Повіреними могли бути близькі родичі сторін (чоловік і жінка, батьки, діти). Крім того присяжні повірені наділялися правом отримання винагороди за ведення справ за встановленою таксою, якщо між присяжними повіреними і довірителями не було укладено спеціальної угоди. Вони також мали право передавати один одному процесуальні документи у цивільних справах без допомоги судових приставів або судових розсильних.

Обов'язки присяжних повірених впливали з договору доручення і полягали відповідно до тексту адвокатської присяги, у тому, що повірені повинні «виконувати неухильно закони імперії, не писати і не говорити на суді нічого, що могло б призвести до ослаблення православної церкви, держави, суспільства, сімейства і доброї моральності, чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, не порушувати поваги до судів і влади».

Присяжні повірені зобов'язані безкоштовно вести справи, що доручаються їм у зазначених законом випадках радами, судами і головами судів.

Закон забороняв присяжним повіреним:

- 1) набувати на своє ім'я або на ім'я підставних осіб права по судових справах, які вони ведуть;
- 2) вести справи як повірені проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів, сестер, дядьків і двоюрідних братів;
- 3) бути повіреними обох сторін або переходити у тій самій справі, від однієї сторони до іншої;
- 4) розголошувати довірені їм довірителями таємниці не тільки під час судового процесу, але і після його закінчення.

Гонорар присяжних визначався угодою між ними та клієнтами, яка має бути укладена в письмовій формі. Існував також визначений законом податок, який мав подвійне значення. Суд керувався нею, по-перше, при визначенні суми витрат, які підлягають стягненню зі сторони, що програла, на користь тієї, яка виграла, і, по-друге, при визначенні розмірів гонорару повірених у тому випадку, якщо вони не уклали письмової угоди з клієнтами.

Основним принципом, який застосовувався при визначенні розміру гонорару за таксою, була ціна позову. За участь у справі у двох інстанціях присяжний отримує певний відсоток від загальної суми позову. Причому розмір відсотків зменшується зі збільшенням ціни позову. За ведення справи в одній інстанції присяжний повірений одержує менше. Також зменшується гонорар у випадку програшу повіреним справи.

За невиконання присяжними повіреними своїх обов'язків передбачалася кримінальна, дисциплінарна і цивільно-правова відповідальність. Кримінальній відповідальності повірені підлягали за навмисні дії на шкоду своїм довірителям.

До числа «злочинів з доручення» належали:

- 1) навмисне перевищення повноважень і навмисний вступ у відносини із супротивниками свого довірителя на шкоду йому;

2) навмисна передача або повідомлення повіреним отриманих ним документів супротивникові свого довірителя;

3) навмисне знищення, пошкодження, присвоєння, розтрату документів чи майна довірителів. Крім того присяжні повірені підлягали кримінальному покаранню за образу суду чи осіб, які беруть участь у справі.

Дисциплінарній відповідальності присяжні повірені підлягали за менш тяжкі порушення професійних обов'язків, що не визнавалися злочинами, а також за всілякі противні, аморальні, негожі і такі, які порочать звання адвоката вчинки.

Цивільна відповідальність присяжних повірених полягала в обов'язку відшкодування збитків, заподіяних клієнтам, по-перше, перерахованими вище злочинами і, по-друге, взагалі недбалим виконанням своїх обов'язків, наприклад, пропуском процесуальних строків і порушенням встановлених законом правил судового процесу.

Судові статuti не передбачали окремого стану помічників присяжних повірених. В них є тільки вказівка на можливість існування таких помічників. Мова йде про те, що у присяжних повірених можуть бути помічники, які закінчили курс юридичних наук, але ще ніде не служили, проте можуть мати знання в судовій практиці.

Як свідчить статистика кількість адвокатів у нашій державі була досить значною, що, безумовно, говорить про розвиток інституту захисту прав людини в той період.

Українська адвокатура того часу відрізнялася демократичними принципами організації. До неї вступило багато прогресивних учених, громадських діячів (М.Жученко, О.Гольденвейзер, О.Александров та ін.)

19 жовтня 1865 року було прийнято «Положення про введення в дію Судових Статутів». Положення встановлювало порядок проведення судової реформи. Відповідно до Судових Статутів нагляд за діяльністю присяжних повірених було покладено на Раду присяжних повірених, яка ними обиралася при судовій палаті.

Присяжні повірені організовували свою діяльність на засадах самоврядування шляхом обрання при окрузі судової палати рад присяжних повірених, які обирали голову ради та його заступника (товариша). В Україні до Жовтневої революції існували тільки три округи судових палат – Харківський, Київський та Одеський, де й діяли ради присяжних повірених.

Судова реформа 1864 року зайняла провідне місце в історії адвокатури, виявившись найпрогресивнішою і найбільш послідовною, завдяки чому введені нею положення проіснували з невеликими змінами до 1917 року[43].

Створення рад та відомі адвокати України часів Російської Імперії.

Оскільки ради створювалися у судових округах, то слід врахувати, що до округу Харківської судової палати входили такі теперішні області України як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська.

В Україні першою була створена 6 травня 1874 р. Харківська рада присяжних повірених (третьою після С.-Петербурзької - 2 травня 1866 р. та Московської - 16 вересня 1866 р.). Ще дві ради, які існували на території України, - Київська та Одеська - були відкриті значно пізніше. До складу Харківської ради присяжних повірених входили сім чоловік, зокрема, М.В. Жученко - голова (1840-1880 рр.), С.Ф. Морошкін (1844-1900 рр.) - заступник; членами ради обрали - О.М. Зайцева, І.Я. Китова, М.Г. Барсука, О.С. Лебедева і Ф.М. Космачова.

Сергій Федорович Морошкін народився у 1844 р. у сім'ї відомого професора Московського університету. Після закінчення в 1865 р. університету деякий час працював при московському архіві Міністерства юстиції, в канцелярії Московського Окружного Суду. У 1867 р. він був призначений товаришем прокурора в Харків, а згодом залишив службу і присвятив себе адвокатурі. Майже двадцять років він займався адвокатською діяльністю, очолював Раду присяжних повірених. У 1887 р. міністр юстиції запропонував Сергію Федоровичу місце члена Харківської судової палати.

У листі від 2 листопада 1884 р. Радам присяжних повірених С. Ф. Морошкін повідомляв про зустріч присяжних у Полтаві та Харкові з міністром юстиції, який висловив свої погляди на завдання захисту в кримінальних справах, наголосив, що не суди мають здійснювати нагляд за присяжними повіреними, а ради. Міністр дав позитивну характеристику діяльності Харківської ради і деяких присяжних повірених.

Останній склад Харківської ради присяжних повірених на основі «Заснування судових установлень» було обрано перед початком Першої світової війни 1914 р. із числа відомих адвокатів України. До нього ввійшли: голова ради С. А. Крилов, товариш голови Н. Н. Познанський, члени ради І.Є. Булгаков, Н. С. Каринські, В. В. Дашкевич, Р. І. Падеревський, А.Н. Переверзев, В. А. Розен, Ф. В. Спаський, А. С. Станіславський та відомий адвокат А. М. Олександров, який блискуче проводив захист повсталих проти влади громадян на початку ХХ століття.

За опублікованими в літературі даними у 1886 р. в окрузі Харківської судової палати налічувалося 168 присяжних повірених і 53 помічники, а в 1913 р. - 339 повірених і 461 помічник. Щодо приватних повірених, то за статистикою у цьому ж році їх було всього 5,8 % до загальної кількості присяжних повірених у Харківському окрузі. У 1910 р. на одного присяжного повіреного там припадало 112,6 кримінальних і цивільних справ. У 1897 р. один адвокат обслуговував 55,3 тис. населення Харківського округу.

Спроби відкрити раду присяжних повірених в Києві були категорично відхилені владою. У 1874 р. їх створення взагалі призупинили з посиланням на те, що нібито створені ради не виправдали покладених на них завдань нагляду за гідністю і моральною чистотою в діях присяжних повірених. У згаданому вище листі С. Ф. Морошкін повідомляв, що Міністр юстиції на зустрічі з присяжними повіреними (1884 р.) стверджував, що подальше відкриття рад - захід загальнодержавний, а також наголосив на необхідності подальшого розповсюдження корпоративної організації на Київський, Одеський округи, з яких надійшли клопотання про відкриття там рад

присяжних повірених. Лише через тридцять років знову почалося формування ради присяжних і створено раду присяжних при Київській судовій палаті.

Першим її головою став відомий на той час адвокат Олександр Соломонович Гольденвейзер (1855-1915 роки), якого вважали блискучим поповненням адвокатури у 70-ті роки (вступив до адвокатури у 1877 р.). Юрист широкого профілю і великого таланту довгий час разом з Куперником Л. А. очолював київську адвокатуру. В архівах III відділення і департаменту поліції зберігалися спеціальні досьє про нагляд за найвідомішими адвокатами України, в тому числі з 1902 р. його було встановлено за О.С.Гольденвейзером.

В Одесі раду присяжних було відкрито лише в 1904 році, через сорок років після ухвалення Судового статуту, який запровадив раду. Одеську раду очолив талановитий і дуже відомий юрист О.Я. Пергамент. Осип Якович Пергамент здобув освіту в Одесі та в Дрезденській гімназії, вступив до Новоросійського університету на фізико-математичний факультет, але його професорська кар'єра не відбулася і він став юристом. Він мав блискучі здібності, його називали Златоустом Одеським.

Відомий політичний і громадський діяч, був лідером кадетської партії, а у 1907 р. він обирався у II, а потім і в III Державну Думу. Брав участь у політичних процесах, виступав захисником в найгучніших судових справах. Вагомим є його внесок у наукову діяльність. Особливе значення для адвокатів має книга О. Я. Пергамента «Общественные задачи адвокатуры».

В одному з рішень Одеської ради присяжних було написано, що, за задумом законодавця, соціальний статус присяжних має бути найнадійнішою запорукою моральності, знання, чесності переконань у захисті безпеки, захисту. Для досягнення такого високого ідеалу було створено корпоративний нагляд, який служив засобом встановлення та підтримки серед адвокатів почуття правди, гідності та моральної відповідальності перед владою та суспільством.

В самій адвокатурі у 80-х роках XIX ст. також розпочалися процеси, що не узгоджувалися з розумінням її професійних завдань. Все більше адвокатів втрачали інтерес до вирішення проблем адвокатури і не брали участь у засіданні адвокатів, раді присяжних. Такі ж настрої панували і серед молодих адвокатів. Згодом, у 1906 р., було припинене розпочате створення консультацій для незаможних громадян, робітників, селян, підтримане спочатку урядом у цілях боротьби з підпільною адвокатурою.

Створювалися гуртки молодих адвокатів, зокрема у Харкові, члени яких організовували виїзні захисти. Це сприяло об'єднанню адвокатів з різних регіонів, які запропонували заснувати Союз адвокатів, який і було створено на з'їзда 15 лютого 1903 р. З'їзд прийняв рішення про боротьбу з свавіллям адміністрації і суду, заявив про необхідність законодавчих реформ з розширення прав населення. У жовтні 1904 р. на другому з'їзді Союзу адвокатів були присутніми молоді адвокати з усіх округів, де обговорили питання про виступ адвокатів з конституційною заявою, що відіграло значну роль у розвитку конституційного руху в державі.

У Харкові 13 лютого 1905 р. відбулися загальні збори, де було зазначено, що належна організація юридичної допомоги населенню неможлива без докорінного перетворення державного устрою. Активно по всій імперії обговорювалося питання про проведення страйку адвокатів.

28-30 березня 1905 р. у Петрограді відбувся перший Всеросійський з'їзд адвокатів, на який прибули делегати з усіх судових округів імперії (крім сибірських). Засновано Всеросійський союз адвокатів з метою об'єднання - громадсько-професійної діяльності адвокатури і досягнення політичного звільнення Росії на засадах демократичної конституції. Його учасники були притягнуті до кримінальної відповідальності. Коли про це стало відомо, адвокати масово почали писати заяви про належність до Союзу і притягнення до відповідальності припинилися.

Значна частина адвокатів наприкінці XIX століття все більше стає юрисконсультами і повіреними, обслуговує банки, акціонерні товариства, промисловців.

Принципи організації та діяльності адвокатури у 1864-1917 роках:

- самостійність (відокремленість від держави);
- право обвинуваченого на захист;
- принцип самоврядування (створення Ради присяжних повірених);
- демократизму;
- територіальності (Присяжні повірені обирали місце проживання в одному з міст округу судової палати, до якої були приписані);
- змагальність судового процесу;
- рівність прав обвинувачення та захисту.

Найбільш відомі адвокати цього періоду. До найбільш відомих адвокатів цього часу можна віднести Плевако, Спасовича, Карабчевський, Андрієвський, Урусов та Пороховщиков (Сергеїч).

М.В. Жученко - голова (1840-1880 рр.), С. Ф. Морошкін (1844-1900 рр.) - заступник; членами ради обрали - О.М. Зайцева, І. Я. Китова, М.Г. Барсука, О.С. Лебедева і Ф.М. Космачова. Сергій Федорович Морошкін майже двадцять років займався адвокатською діяльністю, очолював Раду присяжних повірених.

Осип Якович Пергамент отримав освіту в Одесі та в Дрезденській гімназії, вступив до Новоросійського університету на фізико-математичний факультет, однак кар'єра професора не відбулася і він обрав адвокатську діяльність. Мав блискучі здібності, його називали одеським Златоустом. Відомий політичний і громадський діяч, був лідером кадетської партії. Брав участь у політичних процесах, виступав захисником в найгучніших судових справах. Вагомим є його внесок у наукову діяльність. Особливе значення для адвокатів має книга О. Я. Пергаменту «Общественные задачи адвокатуры».

Ці процеси зумовили перегляд демократичних положень судової реформи 1864 р. Уже з кінця 70-х років обмежено повноваження адвокатури, скорочено професійних прав адвокатів, контроль адвокатської діяльності, внесено зміни до законодавства, зокрема відмовлено жінкам у праві одержання звання приватного повіреного в судових справах (ст. 406-1 Судових статутів), євреям - у прийнятті до адвокатури (Указ 1889 року).

Нотаріат. Одночасно з судовою реформою 1864 р. реорганізовано і нотаріат. Всі попередні нотаріуси та маклери, окрім біржових, припинили свою діяльність згідно до Положення про нотаріальну частину, затвердженого 14 квітня 1866 р.[Додаток Г] . Основною ідеєю цього Положення було відокремлення нотаріальної частини від судової. Відповідно до Положення, ведення нотаріальної частини під наглядом органів юстиції покладалося на нотаріусів та старших нотаріусів, які перебували в нотаріальному архіві. У тих містах, селищах, селах, де не було нотаріусів, посвідчення дій за правилами положення про нотаріальну частину доручалося мировим суддям. Кількість нотаріусів, залежно від численості населення кожної місцевості, встановлювалася спеціальним розкладом, складеним міністерством юстиції.

Нотаріуси перебували у віданні судів і призначалися на посади старшими головами судової палати за поданням голів окружних судів [] ст. Це була не випадкова подія, а зумовлена сукупністю факторів суспільного розвитку, що визначило її особливість серед подібних інститутів європейських країн. Російський нотаріат з'явився на хвилі масштабних реформ, проведених урядом Олександра II. Його поява була зумовлена усією логікою заходів, що вживаються в країні, що вписувалися в програму запланованих змін як закономірний етап на шляху до фронтальної модернізації основних правових інститутів.[98, с.154]

Причини реформи нотаріату, проведеної в другій половині XIX ст. лежать у тій же площині, що й реформа судової системи Російської імперії

загалом, оскільки нотаріальна діяльність здійснювалася в рамках судової влади.

6 травня 1860 р. Державна Рада постановила розробити основні засади реформи нотаріату і внести відповідний проект на її розгляд. Наявність кількох винесених на розгляд проектів Положення про нотаріальну частину підтверджує факт актуальності вирішення на той час проблеми статусу органів нотаріату в Російській імперії.

Під час судової реформи 1864 р. було прийнято Положення про нотаріальну частину, в результаті чого нотаріальну частину відокремили від судової. Положенням також сформовано та встановлено чіткі вимоги до осіб, які бажають обіймати посаду нотаріуса. Кандидатом у нотаріус міг стати чиновник, але він мав пройти спеціальний конкурс. Слід зазначити, що успішно пройти цей конкурс могла лише дуже грамотна людина. Після призначення нотаріус складав присягу. Судові статuti 1864 також вводили нотаріат і службу судових приставів.

Нотаріуси розглядали документи та встановлювали їхню справжність, а старші нотаріуси вели кріпаки – реєстри угод з нерухомістю. Нотаріуси служили в районних судах, але могли мати власну контору. Їхня зарплата складалася з винагороди від клієнтів за ставкою. У кожному суді були присутні судові виконавці, які вручали учасникам процесу повістки та документи, допомагали у виконанні судових рішень. Пристави при вступі на посаду вносили заставу та вступали до самоврядних корпорацій, які солідарно відповідали за шкоду від неправомірних дій своїх членів.

В результаті реформи суди стали універсальними для всіх штатів, а сторонам у справі надано рівні права та процесуальну незалежність від надання та спростування доказів. Створювалися дві гілки судів у двох інстанціях у кожній – магістратські суди та всевітні конгреси, окружні суди та окружні з'їзди. Окружних суддів призначали довічно, світ обирали на термін. Стати суддею могла лише людина з юридичною освітою, судовим досвідом та бездоганною репутацією. У перші роки реформи відбір таких

осіб був настільки суворим, що чиновники Міністерства юстиції особисто їздили по провінціях і зустрічалися з кандидатами.

У період складання нотаріальної частини не припинялося обговорення загальної реформи всієї судової системи. В результаті, 20 листопада 1864 р. відбулося затвердження Судових статутів, які визначили й місце нотаріату в судовій системі Російської імперії [62]. Згідно зі статутами, нотаріуси перебували при судових установах (ст. 11). У ст. 420 цього документу говорилося: «У столицях, губернських і повітових містах, а в разі потреби і в повітах, перебувають нотаріуси, які завідують, під наглядом судових місць, вчиненням актів та іншими діями з нотаріальної частини на підставі про них положення». Таким чином, судова реформа створила правову базу для запровадження інституту нотаріату, який повністю увійшов до системи судів Російської імперії. [80]. Проте слід зазначити, що судова влада розглядала професію нотаріуса як комерційну, а не державну справу, тому нагляд нотаріусів за діяльністю нотаріусів практично зводився до притягнення до дисциплінарної відповідальності за їх переслідування.

Положення про нотаріальну частину опубліковано в частині I томі XVI Зводу законів Російської імперії, а також окремою редакцією. Спочатку воно містило 217 статей, з яких: ст. 1–41 - про влаштування нотаріальної частини, ст. 42–56 - про нотаріальні архіви та старших нотаріусів, ст. 57–64 - про нагляд за нотаріусами та їх відповідальність, ст. 65–192 - про правовий статус і порядок діяльності молодших і старших нотаріусів, ст. 192–217 - про нотаріальні витрати [49]. Згодом, коли до Положення було внесено деякі зміни в губерніях колишнього Королівства Польського (у 1875 р.) та Балтійського воєводства (у 1889 р.), 217 статей Положення було доповнено 160 новими статтями, які містили змінені положення про нотаріальні губернії. Судовий округ (ст. 218–270) і Балтійський судовий округ.

Додамо, що Положенням про нотаріальну частину 1866 р. вперше в законодавчій формі були сформульовані та чітко встановлені основні принципи існування та діяльності інституту нотаріату, частиною якого,

наприклад, поняття нотаріату, нотаріальний округ (ст. 21, 22) [34], збереглися до наших днів, інші зазнали певних змін (наприклад, застава нотаріуса при вступі на посаду стала сучасним страхуванням нотаріуса його професійної діяльності)

Процес введення в дію Положення на всій території Російської імперії був неоднозначним і тривалим. Так, 15 листопада 1867 р. були відкриті реформовані нотаріальні контори та архіви в: Петроградській, Псковській, Новгородській, Московській, Володимирській, Калузькій, Рязанській, Тверській, Тульській і Ярославській губерніях. На території України в Харківській губернії, Бахмутському та Слов'яно-сербському повітах Катеринославської губернії з 1 вересня 1868 р. запроваджено Положення про нотаріальну частину; в округах Одеського окружного суду - з 2 квітня, Катеринославського - з 8, Херсонського - з 13, Сімферопольського - з 22 квітня 1869 року; у Полтавській губернії - 10 квітня 1869 р.; у Бессарабській області — 1 грудня 1869 р.; у Чорноморському окрузі - 1 січня 1871 р.; у Чернігівській губернії - 1 червня 1874 р.; у Київській, Подільській та Волинській губерніях – 29 червня 1880 року. Таким чином, на території Російської імперії та українських губерній, що входили до її складу, до 1880 року було завершено і відкрито реформовані нотаріальні контори та архіви. Його формування стало логічним продовженням судової реформи та важливою подією для суспільства.

На думку О.І. Неліна, найцікавіший період в історії нотаріату охоплював в ХІХ ст., коли судова реформа 1864 р. започаткувала створення місцевих і загальних суддів, прокуратури, адвокатури та нотаріату. Нотаріальні контори дозволялося відкривати лише в губернських і повітових центрах. Вони отримали право посвідчувати і оформляти угоди. Цим положенням були відмінені усі нотаріальні установи та маклери, за винятком біржових. Деяка частина нотаріальних дій виконувалася поліцією, карантинними чи військовими властями, капітанами суден. За кордоном нотаріальні дії вчиняли консули. Отже, нормативно-правовою основою

функціонування нотаріату в Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст. було Положення про нотаріальну частину (надалі – Положення), яке містилося в ч. 1 т. XVI Зводу законів Російської імперії. Спочатку він містив 217 статей і складався з шести розділів, з яких: ст. 1–41 - про структуру нотаріальної частини, ст. 42–56 - про нотаріальні архіви та старших нотаріусів, ст. 57-64 - про нагляд за нотаріусами та їх відповідальність, ст. 65–192 - про перелік і порядок вчинення нотаріальних дій молодших і старших нотаріусів, ст. 192–217 - про нотаріальні витрати.

Згодом 217 статей Положення було доповнено ще 160, якими було внесено зміни до Положення про нотаріальну частину у провінціях Варшавського судового округу (ст. 218-270) та Балтійського судового округу (ст. 218-270). Положення засноване на нотаріальних законах Франції, Австрії та Баварії, внаслідок чого більшість його статей складено із залученням іноземного права.

За час роботи нотаріус вважався державним службовцем і користувався всіма правами посадової особи, але не отримував зарплату з бюджету і не міг претендувати на пенсію. Таким чином, нотаріуси, з одного боку, визнавались посадовими особами, які перебувають на державній службі, а з іншого – були вільними професіоналами, які діяли на комерційних засадах. Істотним недоліком Положення 1866 р. можна вважати відмову нотаріату у власній внутрішній структурі, оскільки всі нотаріальні закони європейських країн надавали нотаріусам право створювати професійні асоціації [44].

Кількість нотаріусів у містах і повітах визначалась Міністерством юстиції, яке, за узгодженням із Міністерствами внутрішніх справ і фінансів, установлювало, враховуючи певні обставини, і кількість населення. Статтею 35 Нотаріального положенням установлено режим роботи нотаріуса, зокрема його зобов'язано перебувати в своїй конторі не менше 6-ти годин. Графік роботи нотаріус погоджував із окружним судом. У разі відпустки або тривалої хвороби нотаріус зобов'язаний у своєму зверненні до голови районного суду вказати особу, на яку можна було б доручити виконання

обов'язків нотаріуса і яка погодилася б їх прийняти. Особа, яка замінила нотаріуса, мала відповідати вимогам, встановленим Положенням, однак сам нотаріус відповідальності за свої дії не несе.

Статтею 23 Положення введено поняття нотаріальної таємниці, якої нотаріус повинен був дотримуватись щодо своїх дій та вчинків. За умисне розголошення третім особам актів і документів, які зберігаються у нотаріуса, передбачалося кримінальне покарання – від звільнення до позбавлення волі.

Нотаріат створювався у повітових і губернських містах. У тих містах, містечках, селищах, де не було нотаріусів, посвідчення актів здійснювали мирові судді. Права та обов'язки нотаріусів було визначено спеціальним Положенням про нотаріальні частини (1866 р.), завідування якими під наглядом судових органів доручалося нотаріусам і старшим нотаріусам, що перебували при нотаріальних архівах.

Нотаріусами могли бути лише російські піддані, повнолітні, щодо яких не було винесено обвинувального вироку суду чи громадського осуду. Пошукачі нотаріальної практики також не мали права обіймати жодної іншої посади в державній чи громадській службі.

Посада нотаріуса надавалася не інакше як після випробування претендента головою окружного суду, старшим нотаріусом і прокурором щодо вміння правильно складати акти, знання форм нотаріального діловодства і необхідних для виконання обов'язків законів. Нотаріуси призначалися і звільнялися старшим головою судової палати за поданням голови окружного суду. Особа, якій надавалося право нотаріальної діяльності, повинна була скласти присягу в публічному засіданні окружного суду. Скарги на даї нотаріуса подавалися заінтересованою особою до окружного суду.

Тривалою у процесі реалізації судової реформи 1864 р. була процедура формування органів нотаріату. Одночасно із судовою реформою 1864 року: приймається Положення, про нотаріальну частину (1866 р.), основною метою якого було відокремлення нотаріальної частини від судової [101].

Згідно з Положенням, в містах почали засновуватись посади нотаріусів, які перебували під віданням судів і призначалися на посади старшими головами судової палати за поданням голів окружних судів. У місцевостях, де присутність нотаріуса визнавалася необхідною, але бажаючих зайняти вакансію не було, передбачалося призначення нотаріуса від уряду. Нотаріус, що призначався від уряду, був державним службовцем, користувався такими ж перевагами, і правами як і секретар окружного суду, винагорода йому призначалася на розсуд міністерства юстиції.

Виникали суперечки щодо статусу нотаріусів та їхнього місця в судовій системі. Прогресивна ідея вирішення цивільних і господарських спорів через інститут нотаріату не принесла позитивних результатів. По-перше, не скасовано старе законодавство, яке регулювало цивільні відносини. По-друге, нотаріуси були безпосередньо підпорядковані голові судової палати, що, за дослідженням Л. Шевчука, було «не винятком, а скоріше правилом». [100]. Така ситуація була закономірною з огляду на процес реформування та його впровадження. Відсутність попереднього досвіду, достатня кількість людей з юридичною освітою, трансформація свідомості пересічних громадян, які отримали можливість захистити себе в суді, призвели до збереження зачатків старої системи у вигляді бюрократії.

У результаті до кінця XIX ст. під час судової реформи 1864 р. було прийнято понад 700 доповнень і поправок, які були спрямовані насамперед на усунення недоліків процесуального та матеріального законодавства. Це був так званий період «контрреформ», що вплинуло насамперед на ідею трансформації судової системи.

РОЗДІЛ 4

ПРОКУРАТУРА ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 р.

Прокуратура в умовах демократії відіграє важливу роль у розбудові законності та захисту прав і свобод громадян, а також у захисті суспільних інтересів, верховенства права тощо. Історично розвинені демократії переживали сотні років побудови та трансформації такого органу влади, як прокуратура. Водночас Україна порівняно недавно здобула незалежність, а різні інституції перебувають у активному процесі реформування та пошуку найбільш оптимальних та ефективних форм власної діяльності. Після 2014 р. відбуваються суттєва перебудова та реформування в Україні різних інстанцій за стандартами ЄС задля можливості продовження процесу євроінтеграції, доля кардинальних реформ не оминула й прокуратуру. Тому в умовах таких процесів досить актуальним є звернення та висвітлення вже наявного історичного досвіду діяльності органів прокуратури на українських землях, хоча й у складі інших держав як Російська імперія.

Важливою частиною судової реформи стала реорганізація прокуратури. Введено посади прокурора та його помічників в окружних судах, судових палатах і Сенаті.

Роль прокуратури у правовому механізмі сучасної держави є, безперечно, важлива і значуща. З огляду на це, перспективи її реформування необхідно оцінювати не у вузькому форматі, а в контексті національних правових традицій, загальних засад побудови правової системи України, відповідно до правової природи інституту прокуратури та базових основ її організації [84].

Судова реформа 1864 р. запровадила організацію судочинства, яка була діаметрально протилежна дореформеній системі судочинства і була побудована відповідно до процесуально-організаційних форм буржуазних держав.

Структура дореформеної судової системи складалася з історично сформованих органів, які її склали. Існували особливі суди для дворян, міщан, селян, спеціальні господарські, сумлінні, прикордонні та інші суди. Засідання в усіх судових інстанціях відбувалися за закритими дверима.

Діяльність суду зазнавала сильного тиску з боку адміністративних органів, слідчу та виконавчу роль відводили поліції, яка, крім того, могла брати на себе судові функції у «дрібних» справах.

Щодо судово-прокурорської системи, яка існувала в Україні, то вона була різноманітною і перебувала у руках чиновників – дворян. Ця система була пронизана бюрократизмом, тяганиною і хабарництвом. Вона нічим не відрізнялася від судової системи губерній Центральної Росії.[95] Слід зазначити, що судова система того часу, що існувала в губерніях України, була неоднаковою. Так, судами першої інстанції у деяких губерніях були станові суди: у повітах – земські для дворян і селян; у містах – магістрати та ратуші для купців і міщан. Другою інстанцією для них вважалися губернські суди. Пізніше в Одесі були створені комерційні суди, а в губерніях – совісні суди для розгляду справ про злочини неповнолітніх і божевільних та надвірні суди, які розглядали кримінальні та цивільні справи осіб, стану приналежність яких важко було визначити, а також чиновників і військовослужбовців, які тимчасово перебували в місті у справах служби.

Відомо, що однією з найважливіших функцій управління взагалі і державного управління зокрема є функція контролю, причому контролю підлягають і процес управлінської діяльності, і її результат. Як показало дослідження, належного контролю за діяльністю генерал-губернаторів не було. Звідси може виникнути запитання: що ж робили прокурори, інститут яких вже був створений в Росії? Дійсно прокуратури були, але як і інші державні структури знаходилися в стані занепаду. Однак деякі з них не тільки наглядали за строками розслідування кримінальних справ, а й старалися дійти до суті справи і давали свою оцінку зібраним документам про вину тієї чи іншої особи. Генерал-прокурор Я. П. Шаховський,

ознайомившись із судовими місцями і з роботою деяких суддів, писав, що для них характерні великі зловживання. Добитися справедливого вироку було неможливо, тому що судові місця фактично вийшли з-під контролю, а «ненасытная алчба корысти дошла до того, что некоторые места, учрежденные для правосудия, сделались торжищем лихоимства, пристрастие – предводительством судей, а притворство и упущение – ободрением беззакония».

Реформа проголосила демократичний принцип відокремлення суду від адміністрації та принципи гласності, усності, змагальності судового процесу, запроваджено адвокатуру та реорганізовано прокуратуру. Під час підготовки судової реформи було поставлено питання про реорганізацію прокуратури.

Автори судової реформи намагалися значно розширити права прокуратури, наділити її новими повноваженнями на зразок тогочасних європейських прокуратур[92]. Прокуратура в системі органів держави була включена в судове відомство, але мала свою організацію.

Відбулась реорганізація прокуратури, функції якої полягали у підтриманні державного обвинувачення в суді, нагляді за діяльністю судових слідчих, поліції та за місцями ув'язнення. Характерною особливістю у проведенні судової реформи в Україні було те, що вона відбувалася повільніше, ніж у губерніях центральної Росії, а в ряді регіонів здійснювалася частково. Так, загальні суди були створені лише у Катеринославській, Полтавській, Таврійській і Херсонській губерніях.

Суть реорганізації прокуратури відповідно до основних принципів судової реформи 1864 р. полягала у звільненні її від функцій загального нагляду, хоча було збережено нагляд за місцями позбавлення волі.

Серед основних завдань реорганізованої прокуратури постає:

- нагляд за дізнанням і слідством та державне обвинувачення в суді. Під час проведення дізнання та слідчих дій прокурор отримав суттєві права, а саме:

- перевіряти кримінальні справи для перевірки від органів дізнання й досудового слідства, документи чи інші матеріали та відомості про злочини та хід дізнання;
- право досудового слідства та встановлення осіб, які скоїли злочин;
- вони могли скасувати незаконні постанови слідчих; надавати письмові вказівки під час розслідування злочинів або про обрання, заміну чи скасування запобіжних заходів, кваліфікацію злочинів, про проведення окремих слідчих дій і розшук осіб;
- доручати поліцейським інстанціям виконання постанов про затримання, взяття під варту тощо, проведення обшуку, розшуку та багато інших повноважень.

Функція підтримки державного звинувачення полягала у праві прокурора самостійно складати обвинувальний вирок, якщо йому передавали справу, й після цього скеровувати справу до суду [6]. В. Сухонос зазначає, що, окрім підтримання обвинувачення та інших функцій, прокурори вносили протест на рішення суддів у касаційному 25 Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та апеляційному порядку, здійснювали нагляд за своєчасністю винесення вироків у кримінальних справах [10].

До компетенції прокуратури належали нагляд за проведенням слідства окружними судами й судовою діяльністю всіх ланок судової системи, а також підтримання обвинувачення в кримінальних справах. Зокрема, під час проведення дізнання та слідства прокурор мав право: вимагати від органів дізнання й досудового слідства кримінальні справи для перевірки, документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини, хід дізнання, досудового слідства і встановлення осіб, які вчинили злочини, тощо.

Сутність прокурорських обов'язків полягала в нагляді за однаковим і точним дотриманням законів, у виявленні та переслідуванні перед судом

всякого порушення законного порядку й у вимаганні розпоряджень до його відновлення, а також у наданні суду попередніх висновків.

У зв'язку з перетворенням прокуратури змінювалася і система органів прокурорського нагляду: губернська прокуратура мала поступитися місцем прокуратурі, створюваній в судових округах. Але проведення Судової реформи йшло повільно, тому в 60-90-ті роки XIX століття в прокурорському нагляді існувало буцімто дві підсистеми: «губернська» і «судова» прокуратура. Реорганізована прокуратура стала однією з головних ланок державного апарату у боротьбі з революційними й національно-визвольними рухами.

Аналіз таких джерел, як магдебурзьке право, сеймові закони та Конституції Речі Посполитої, проекту Зводу Українських Законів “Права, за якими судиться малоросійський народ”, “Уложення про управління губерніями” 1775 р, Судових статутів 1864 р, Актів прокурорського реагування, архівних матеріалів, у яких відображена статистика роботи Харківської, Київської та Одеської судових палат у XIX ст. - засвідчив, що функції прокуратури тісно пов'язані з політичним режимом.

Прокуратура мала забезпечити неухильне застосування законів, недоторканість казни і державного майна, а також виступати від імені осіб, які не могли себе захистити, підтримувати від імені держави кримінальне переслідування, добиватися розслідування злочинів і підтримувати обвинувачення в суді. Прокуратура за Судовими статутами 1864 року в українських губерніях (Харківській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській, Чернігівській, київській, Волинській, Подільській) була створена в кожній із ланок системи загальних судів для участі у судових засіданнях, нагляді за судами, слідством і місцями ув'язнення.

Прокуратура діяла у складі судового відомства, однак мала свою організацію під керівництвом генерал-прокурора (одночасно був і міністром юстиції). У кожній з ланок системи загальних судів: окружних судах,

судових палатах, Сенаті та Верховному кримінальному суді засновувалися посади прокурорів та їхніх товаришів (помічників).

Організація прокуратури ґрунтувалася на принципах суворої ієрархічності, єдиноначальності і взаємозамінності [6, С. 74-76]. Прокурорський нагляд здійснювався під вищим керівництвом генерал-прокурора який був і міністром юстиції Російської імперії. Йому було надано надзвичайно великі повноваження при комплектуванні кадрів на судово-прокурорські посади.

За своїм предметом прокурорська діяльність поділялася на дві галузі, не однакові за важливістю та обсягом. Перша, головна, стосувалася судових справ, які поділялися на три групи (справи кримінальні, цивільні та справи щодо судового нагляду і управління), інша - другорядна, що допускалася законом лише як виняток і стосувалася окремих адміністративних справ.

У кримінальних та цивільних справах до сфери діяльності прокуратури входило викриття та переслідування обвинувачених перед судом за публічні та публічно-приватні злочини, підсудні загальним судам, до виконання вироків включно. Також на прокурорів покладалася «охорона законного порядку провадження» у тих самих справах шляхом застосування встановлених законом заходів та винесення попередніх висновків [58].

Вони також мали здійснювати «охорону розуму та сили законів», а частково й інтересів публічного переслідування у мирових судових установах, переважно в другій їхній інстанції - з'їзді мирових суддів. І зрештою на прокуратуру покладалася нагляд за дотриманням «законного порядку» у разі позбавлення волі та утримання під вартою.

В адміністративних справах на прокурорів покладалося виконання встановлених законом обов'язків стосовно місць ув'язнення та осіб, які перебували під вартою. Поміж іншим, чиновники прокурорського відомства брали участь у різноманітних адміністративних присутствіях, комісіях та комітетах.

Водночас реформування прокуратури мало незавершений характер, оскільки не було усунуто протиріччя, притаманні їй дореформеній діяльності.

У країні знову з'явилася проблема посилення прокурорського нагляду та централізація влади. Дискусія з цього приводу тривала аж до 1917 року, поки монархія не була знищена, а на її зміну прийшла досі невідома форма організації влади. Прокуратура як атрибут старої влади перестала існувати, але досвід організації такого органу виявився корисним у майбутньому.

Наприклад в Таврійській губернії прокурор здійснював нагляд за діяльністю всіх судових та адміністративних губернських установ, спостерігав за ходом розгляду кримінальних та цивільних справ.

У віданні губернського прокурора знаходилися підпорядковані йому губернські стряпчі кримінальних і цивільних справ та повітові стряпчі. При прокурорі знаходилася канцелярія, до штату якої входили реєстратор, письмоводій, два канцелярських службовці. У діловодстві канцелярії велися наступні справи: за рапортами повітових стряпчих про зловживання при рекрутських наборах, про виконання судових рішень, про розгляд скарг селян на жорстке поводження з ними поміщиків, про розгляд прохань ув'язнених, за опікунськими справами, за протестами установ на ухвали судових органів.

У Кримському державному архіві збереглися дані про те, що до скасування посади Таврійського губернського прокурора в квітні 1869 року, її займали колезький радник Фабр, Семен Мейєр, Станіслав Боровський, Олександр Глухов. Після скасування указом Урядового Сенату посади Таврійського губернського прокурора його функції були передані прокурору Сімферопольського окружного суду. Підставою для скасування посади стала судова реформа 1864 року, згідно якої в губернії стали створюватися нові установи юстиції. Про це свідчить Циркуляр Міністра юстиції Таврійському губернатору від 7 березня 1866 року, яким давалося розпорядження будувати в губернії нові приміщення для судових установ.

Двопалатний Сімферопольський окружний суд почав функціонувати 22 квітня 1869 року за указом сенату від 5 липня 1868 року. Цим указом вводилися судові встановлення в окрузі Одеської судової палати – прокурор Сімферопольського окружного суду тоді перебував у підпорядкуванні Міністерства юстиції та прокурора Одеської судової палати.

З введенням судових статутів у 1864 році посаду губернського прокурора скасовано, а в 1867-му - введено посаду прокурора окружного суду, який засідав у Херсонській губернії, до складу якої з 1803 року входив Миколаїв. Тож, роботу з донесення намісницького правління виконував товариш прокурора у місті Миколаєві, а йому - судові слідчі (стряпчі).

Перша згадка про товариша прокурора наявна в адрес-календарі міста Миколаєва за 1869 рік. Його діяльність регламентувалася Херсонським окружним судом. При розгляді судами кримінальних справ прокурор виступав повноправним учасником судового процесу, тож уносив касаційні й апеляційні протести на незаконні і необґрунтовані рішення судів, здійснював нагляд за виконанням вироків та ін. До його функцій входили нагляд за судовою, слідчою діяльністю у чотирьох дільницях м. Миколаєва, зокрема, Одеській, 1-ій, 2-ій Адміралтейських, Московській, Портовій частинах міста; участь в адміністративних по Миколаївському градоначальству присутствіях; підготовка висновків у сесіях Херсонського повітового суду; нагляд за місцями ув'язнення, за виконанням попереднього слідства там, де потрібні присутність..і..рішення..прокурорського..нагляду.

Серед товаришів прокурора Херсонського окружного суду по місту Миколаєву відповідно до їх дільниці, де вони здійснювали прийом городян щоденно з 10-ї години ранку, були: І.Я.Бутковський (1869), Ю.Н.Кононович (1895); Л.В.Сичевський (1900); кол. ас. В.С.Мікулов (1902); 1-ї - кол. ас. Г.Г.Мілеант; н. с. С.І.Гайдученко (1904); 1-ї - Я.Я.Жуков, 2-ї - Е.А.Маєвський, 3-ої - В.А.Руденко (1907); 5-ї - В.А.Руденко, 6-ї - Я.Я.Жуков, 7-го - А.Ф.Богуславський (1911); 5-ї - В.А.Руденко, 6-ї - Я. Я. Жуков, 7-ї - А.

Ф. Богуславський; (1912): 4-ї - кол. рад. О.Ф.Пузинський, 5-ї - І.Г.Григор, 6-ї - Б.О.Шкуратов (1913); 5-ї - Б.О.Шкуратов, 6-ї - О.Я.Головковський (1915).

Правовий статус прокуратури за судовою реформою 1864 року.

Визначаючи зумовлені законодавством 60-х рр. XIX ст. завдання прокуратури, необхідно зробити певні зауваження з приводу її офіційної назви «прокурорський нагляд», яку можна пояснити значною мірою історичним походженням, традицією.

Судовий процес проводився за принципом змагальності між обвинуваченням і захистом. Прокуратура за реформою 1864 р. створювалася в судах.

Практика прокурорської діяльності у другій половині XIX ст. яскраво свідчила, що прокуратура Російської імперії, як і в українських губерніях, на той час мала два основні завдання, виконувала дві головні функції - обвинувальну та наглядову, йшла двома шляхами, викриваючи винного у скоєнні злочину та наглядаючи за дотриманням норм закону в межах установлені для неї компетенції. Сюди ж може бути віднесено й третю функцію - представництво у певних випадках державних, казенних інтересів. У окремих випадках та чи інша функція могла опинитися на першому плані, але загалом вони єдині й проходять крізь усі галузі прокурорської діяльності.

Основним законодавчим джерелом для прокурорської служби були судові статuti. Відповідно до Судових статутів засновували посади прокурора окружного суду та судових палат. Розслідування кримінальних справ було покладено на судових слідчих, які діяли при судах, і їхні рішення могли бути оскаржені безпосередньо до суду. Так, поліція позбулася функцій попереднього слідства.

Крім вищої юридичної освіти від кандидатів на заміщення прокурорських посад вимагали значного службового стажу і особливої політичної благонадійності. Усі прокурори судових палат, 95 % прокурорів окружних судів і 90 % їхніх товаришів були дворянами (решта вихідцями із духовенства, буржуазії і чиновників). Переважна більшість чинів

прокуратури були реакціонерами і монархістами. Помірковано ліберальні діячі в прокуратурі 60-70-х років (наприклад Я. Ф. Коні) стали рідкісним винятком і затримувалися в ній недовго.

Водночас, як загальна, так і, зокрема, військова прокуратура Російської імперії протягом усього періоду її існування слугувала інструментом, за допомогою якого правлячий режим імперії вживав заходів, спрямованих на придушення національно-визвольного руху в Україні. Вона була тісно пов'язана з поліцією загалом і з жандармською поліцією зокрема.

Судовими статутами не допускалась участь адміністрації у виборах присяжних засідателів. Губернатору надавалася лише контрольна функція: виключаючи у кого-небудь з переліку осіб, які мають право засідати в суді як присяжні, він мусив обґрунтувати своє рішення. Функції генерал-губернаторів суттєво залежали від особливостей кожного регіону та впливали на пріоритети в їхній діяльності, проте, в основному, зводилися до політико-адміністративного нагляду та контролю за діяльністю всіх державних установ, в тому числі і військових частин. Малоросійське генерал-губернаторство складається з чотирьох підрозділів, де в перших трьох досліджено напрями і форми діяльності малоросійських генерал-губернаторів, влада яких поширювалась на Чернігівську, Полтавську, а з 1835 р. і Харківську губернії, з'ясовано їх роль у вправдженні загальноросійських норм у правовій, соціальній і економічній сферах, показано роль особистості генерал-губернатора у забезпеченні інтеграційних та асиміляційних процесів, а також висвітлено структуру і функції Канцелярії як надгубернської інституції.

Загалом діяльність реформованих у 60-х рр. XIX ст. органів прокуратури становила систему дій, спрямованих у межах відомства на виконання завдань цього інституту держави на основі законів та підзаконних актів і в притаманних йому формах виявлення. За своїм предметом прокурорська діяльність поділялася на дві галузі, неоднакові за аажливістю та обсягом. Перша, головна, стосувалася судових справ, які

розокремлювалися на три групи (справи кримінальні, цивільні та справи щодо судового нагляду і управління), інша — й другорядна — «така, що допускалася законом лише як виняток і стосувалася окремих адміністративних справ».

Визначимо їхні головні напрямки:

- у кримінальних справах до сфери діяльності прокуратури віднесено, поперше, викриття та переслідування обвинувачуваних перед кримінальним судом за публічні та публічно-приватні злочини, підсудні загальним судам, довиконання вироків включно (ст.ст. 4, 5 Статуту кримінального судочинства).
- до обов'язків прокурорів у цивільних справах належало, насамперед, збереження через надання попередніх висновків «розуму й сили» законів у певних категоріях цивільних справ казенного та громадського характеру в загальних судах та судах мирової юстиції, а також із усіх цивільних справ, що провадилися в касаційному порядку.

Прокуратура залучалася до складання списків присяжних засідателів. У Статуті цивільного судочинства 1864 передбачалася дача прокурором укладання у справі. Такий висновок був обов'язковим у справах неповнолітніх, безвісно відсутніх, недієздатних, про видачу свідоцтва на право бідності (як підставу для звільнення від судових витрат), у сімейних справах. Прокурор наділявся правами сторони та надавав суду докази. У справах про визнання осіб безвісно відсутніми, божевільними та марнотратниками, а також про виправлення актів цивільного стану прокурор мав право порушення справи.

Внаслідок реформи 1864 р. на прокурорів було покладено нагляд за судовою діяльністю. Відповідно до «Установ судових установ», що містили розділ третій «Про осіб прокурорського нагляду», прокурор мав право «вимагати від чинів судового відомства доставляння потрібних йому відомостей та пояснень письмово, а в необхідних випадках також і

особистого подання». «Убачивши в судовому встановленні накопичення справ, повільність або зупинку в їхньому русі, або відступи від законного порядку», прокурор «пропонує голові судової присутності вжити заходів до відрази помічених заворушень або неправильностей і подати пояснення про причини цих, а коли визнає за потрібне, то робить особам, які їх допустили, відповідні нагадування та вказівки або притягають їх до відповідальності».

Передбачалося, що прокурор «може здійснювати ревізію судових ухвал особисто або через свого товариша, а проведення ревізії окружних судів, світових установ та міських суддів доручати членам судових палат». Прокурор мав право також «поручати прокурорам або обер-прокурорам, що перебувають при судових місцях, прийняття законних заходів до відхилення порушення правил внутрішнього устрою та діловодства в судових місцях» [3]. Тим самим прокурори припиняли порушення норм кримінально-процесуального закону та тяганину у судовому провадженні, що сприяло захисту прав та законних інтересів учасників судочинства. Для усунення таких порушень прокурор міг звертатися до суду. Причому прокуратура здійснювала так званий «загальний нагляд за судами» до 90-х років. ХХ ст.

Губернські прокурори наглядали за упокорюючими і робітними будинками, дотриманням прав осіб, які в них містяться.

На прокуратуру було покладено забезпечення прав підданих імперії та в адміністративному процесі. Прокурор входив до складу губернської присутності у селянських справах. Представники прокуратури були у складі губернських присутностей, які були адміністративні колегіальні установи, які з керівників різних губернських відомств. Прокурор брав участь у діяльності губернських присутностей у міських, військових, фабричних, земських справах. Він також брав участь у огляді божевільних. Налічувалося близько тридцяти таких присутностей, комітетів та комісій.

Підсумком Судової реформи 1864 стало перетворення вітчизняної прокуратури в незалежний орган держави, до обов'язків якого відносилося забезпечення прав і законних інтересів жителів Російської імперії.

Незалежність прокурорів підкреслювалася їх призначенням та звільненням з посади. Генерал-прокурор та губернські прокурори призначалися та звільнялися рескриптом імператора. Призначення на посади нижчестоящих прокурорів та їх визволення здійснював генерал-прокурор. Прокурори всіх рівнів призначалися довічно.

Імпульс, даний Судової реформою 1864 р., досі визначає гуманістичну тенденцію розвитку діяльності російської прокуратури.

Якщо у державі виражені ознаки тоталітарного режиму, то надмірно розширюються межі прокурорського нагляду і проявляється репресивна діяльність прокуратури. Врешті, в умовах руху до демократії функції прокуратури відносно обмежуються, зосереджуючись головно на кримінальному переслідуванні, а також на виконанні певних наглядових функцій.

На прокуратуру було покладено забезпечення прав підданих імперії та в адміністративному процесі. Прокурор входив до складу губернської присутності у селянських справах. Представники прокуратури були у складі губернських присутностей, які були адміністративні колегіальні установи, які з керівників різних губернських відомств. Прокурор брав участь у діяльності губернських присутностей у міських, військових, фабричних, земських справах. Він також брав участь у огляді божевільних. Налічувалося близько тридцяти таких присутностей, комітетів та комісій.

Варто зауважити, що деякі дослідники наголошують на тому, що саме з 1864 р. вперше відбулась інституалізація участі прокуратури в суді поза межами сфери суто кримінальної, оскільки започатковано їхню участь у цивільній юрисдикції.

Водночас, одним із головних завдань прокурора в цивільному процесі став нагляд за однаковим і точним виконанням судами вимог закону, однак це не дало змогу на законодавчому рівні запровадити прогресивну модель прокуратури з відповідністю принципам диспозитивності, гласності, змагальності та іншого [10, с.111]. Н. Наулік наводить загальне визначення,

яке давав імперський законодавець щодо посади прокурора за реформою 1864 р.: «У «Збірнику судових уставів» зазначено: “Прокурори – це органи уряду для охорони сили закону, і на цій підставі сутність їхніх обов’язків полягає у: пропозиціях суду попередніх висновків у справах, підлеглих особливому їхньому спостереженню статутами цивільного й кримінального судочинства; нагляді за однаковим і точним застосуванням закону.

Прокурори повинні бути заступниками, захисниками й представниками в справах, що стосуються скарбниці, державного майна, государевого майна, а також осіб, які не здатні захищати себе, а тому мають потребу в опіці державної влади» [4, с. 31]. Як слушно зазначає Ф. Кашарський, загальне значення нової прокуратури з’ясовується після аналізу засадничих для неї нормативних актів [2, с. 97]. Устрій судових установ (Учреждение судебных установлений – мовою оригіналу) містить норми про якраз загальні організаційні моменти діяльності прокуратури. У ст. 8 цього Устрою зазначається: «Для прокурорського надзора при судебных местах состоят обер-прокуроры, прокуроры и их товарищи» (для прокурорського нагляду при судових місцях перебувають оберпрокурори, прокурори та їхні товариші), а в ст. 9 – що предмети відання й порядок діяльності прокурорів визначено в Уставах кримінального та цивільного судочинства та в цьому акті.

Досвід реформування органів прокуратури Російської імперії за судовою реформою 1864 р. може виявитися корисним сьогодні в Україні під час прийняття нової Конституції та проведення судово-правової реформи. Однак це реформування не має призводити до руйнування того, що протягом тривалого часу добре слугувало людям, державі та суспільству.

Таким чином, можна констатувати, що з моменту створення (1722 р.) і до судової реформи 1864 р. російська прокуратура виконувала функцію основного державного контролюючого органу з надзвичайно широкими, а в деякі періоди і безмежними повноваженнями. Вона була органом

адміністративного та фіскального нагляду, а її діяльність у судах була лише доповненням до наглядових функцій.

Отже, в другій половині XIX ст. у зв'язку зі здійсненням судової реформи 1864 р. з'явилася ціла низка нових джерел права, якими було внесено суттєві зміни до побудови та компетенції прокуратури, зокрема й в українських губерніях Російської імперії. Діяльність реформованої прокуратури становила систему дій, спрямованих у межах відомства на виконання завдань цього інституту держави на основі законів та підзаконних актів і в притаманних йому формах виявлення.

Таким чином, розвиток прокуратури та прокурорського нагляду під час Судової реформи XIX ст. пройшло у двох основних напрямках: перше, полягало у витісненні губернської прокуратури у міру проведення судової реформи біля країни. Другий напрямок мав на меті посилення нагляду за судами та адвокатурою та наділення прокуратури функціями державного юрисконсульта. Створення окремої системи прокурорського нагляду за адміністративними органами, розширення прав «судової прокуратури» в області загального нагляду на зразок дореформеної, не мали успіху, оскільки все більшою мірою відчувалася доцільність перетворення прокуратури на орган боротьби зі злочинністю та представника обвинувальної влади.

Завдяки перетворенням, що відбулися, стало формуватися нове покоління прокурорського нагляду, яке виключає хабарництво, некомпетентність та безвідповідальність. Попри те, що «нова прокуратура» хоч і залишалася органом виконавчої, підпорядкованого уряду, вона мала перевагу над губернською прокуратурою. Воно полягало у досягненні самостійності та незалежності від місцевої влади.

ВИСНОВКИ

Криза внутрішньої політики самодержавства, розвиток в умовах феодальної формації капіталістичних виробничих відносин і зростання революційного руху в країні призвели до [скасування кріпосного права](#) та реформування суспільно-політичного життя. Вже до кінця п'ятдесятих років XIX століття назріла потреба в судовій реформі. Сам час невблаганно висував на перший план обов'язковість введення змагального процесу в суді. Постало питання про необхідність адвокатури. Особливе місце в системі судочинства займали інститути прокуратури, адвокатури, нотаріату.

Так, судова реформа 1864 року в корінь змінила увесь судовий лад того часу. У результаті проведених перетворень утворилась чітка інстанційна судова система, що складається із суддів першої інстанції, апеляційних судів і касаційного суду. Позитивними стали нововведення щодо широкої участі громадян у здійсненні правосуддя - суд присяжних, мирових суддів, запровадження публічного, змагального та усного судочинства замість таємного та письмового. При окружних судах і судових палатах працювали слідчі, судові виконавці, прокурори та присяжні. Судова влада отримала повну самостійність, була відділена від адміністративної, спрощена судова система, створена система судових інстанцій, яка надавала можливість здійснювати швидке і однозначне відправлення правосуддя, введено існування загального і рівного для всіх судів, проголошення і закріплення права обвинуваченого на захист. Дуже важливими були заходи щодо складу суддів, які передбачали відповідну інтелектуальну кваліфікацію, матеріальний стан та незмінність суддів.

На підставі проведеного дослідження сформульовано низку обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення системи та змісту адміністративно-правового регулювання реформування судової системи, внесення змін та доповнень до Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Концепції проведення судової реформи.

Дослідивши історичний шлях зародження та становлення судової системи на території українських земель XIX – початку XX ст., можна зробити висновок, що причинами проведення судової реформи 1864 року були громіздка система судів, ускладнений доступ до правосуддя, низький рівень освіти, професіоналізму чиновників судового відомства, соціальна незахищеність суддів, становість, негласність суду, невіддільність від адміністрації, відсутність належного державного фінансування, що сприяло хабарництву, зтяжному характеру розгляду справ.

Судова реформа 1864 року в корінь змінила увесь судовий лад того часу. У результаті проведених перетворень утворилась чітка інстанційна судова система, що складається із суддів першої інстанції, апеляційних судів і касаційного суду.

Судова реформа 1864 р. призвела до певних змін у правовій свідомості російського суспільства. Гласність суду сприяла правовій обізнаності всіх верств населення, впровадження у суспільну свідомість уявлення про рівність всіх перед законом, незалежно від станової приналежності, становища на службі, в сім'ї.

Реформа сприяла гуманізації соціальних відносин, змушувала суспільство бачити і засуджувати свавілля, що ставало нормою життя. Утверджувалися ідеї законності і поваги до особи. З'явилася можливість отримати судовий захист, внаслідок чого посилилася повага до закону. Разом з тим, правова свідомість російського суспільства у цілому ще не повною мірою відповідала діючому законодавству і носила сліди звичаєвого права.

Підсумком Судової реформи 1864 стало перетворення вітчизняної прокуратури в незалежний орган держави, до обов'язків якого відносилося забезпечення прав і законних інтересів жителів Російської імперії. Незалежність прокурорів підкреслювалася їх призначенням та звільненням з посади. Генерал-прокурор та губернські прокурори призначалися та звільнялися рескриптом імператора. Призначення на посади нижчестоящих

прокурорів та їх визволення здійснював генерал-прокурор. Прокурори всіх рівнів призначалися довічно.

Таким чином, судова реформа 1864 р. стала однією з найбільш демократичних і послідовних, оскільки на її фундаментальних засадах найповніше знайшла відображення ідеологія формальної рівності. Жодна інша реформа такого не має. Тому, безперечно, ця реформа вважається початком становлення адміністративної юстиції в Україні, а отже, і наукових уявлень про адміністративну юстицію та адміністративний процес України. У дослідженні використано положення та теоретичні висновки, що містяться в наукових працях дореволюційних, радянських та сучасних українських та зарубіжних юристів та істориків. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення цієї мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Опубліковані джерела

1. Министерство юстиции за сто лет, 1802-1902. // Исторический очерк. – 1902.
2. Российское законодательство X–XX веков. Т. 8 // Судебная реформа. М.: Юридическая литература, 1991. – 496 с.
3. Судебные уставы 22 ноября 1864 г.. // Часть 3. СПб .; 1867. – С. 567.
4. Очерк деятельности судебных учреждений Харьковского округа за истекшее тридцатипятилетие 1867–1902 гг. – 1903. – С. 155.

Довідкові видання

5. Журнал соединенных департаментов законов по обсуждению проекта уголовного и гражданского судопроизводства. – 1864. № 49
6. Журнал министерства юстиции ,1864 – № 12. – С. 365 – 380
7. Журнал «Достаточное ли у нас число образованных людей для осуществления судебной реформы?» – С. 291-294.
8. Смета уездного земского денежного сбора по Харьковскому уезду на 1869 г. // Журн. экстрен. земс. собрания Харьков. уезда, бывшего в ноябре . – 1868 г. Харьков. – С. 20-27.
9. Журналы очередного земского собрания Харьковского уезда с 25 по 30 мая 1880 г. – Харьков 1880. С. 8-13.

Наукові видання, монографії і статті

10. Берендс Э.Н. Связь судебной реформы с другими реформами императора. – СПб.: Сенатская типография, 1915 – 118 с.

11. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира: (1834-1884) – Київ: В типографии Императорского университета Св. Владимира, 1884. – 801 с.
12. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры // Очерк всеобщей истории адвокатуры. – 1898. Ч. 1. – 340 с.
13. Владимиров Л. Е. Суд присяжных. – Харьков, 1873 – 255 с.
14. Джаншиев Г. А. Основы судебной реформы // Историко-юридические этюды. – 1891 – 393 с.
15. Донік О. М. Україна: у переддень та в добу ліберальних реформ 1860–1870-х років. – Кріон, 2012 – 240 с.
16. История Сената за двести лет 1711–1911. – Т. 4 – 564 с.
17. Кистяковский А. Ф. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. – Киев: Университетская типография, 1869. – 168 с.
18. Святоцька В. Інститут присяжних повірених на території України за судовими статутами 1864р. – Право України, 2009. № 8. – С. 147–153.
19. Скуратович І.М. Значення підготовчого етапу у прийнятті судової реформи 1864 р. – Форум права, 2014. № 3. – С. 346–351.

Література

20. Борисов А. В. Полиция и милиция России. – Москва: Наука, 1995. – 318 с
21. Викторов А. М. Судебная реформа 1864 г. в Таврической губернии / А. М. Викторов, А. Е. Викторов. – Весы Фемиды, 1997. – 41 с. – (№1).
22. Гессен И. В. Судебная реформа. – Санкт-Петербург: Книгоизд-во П. П. Гершунина, 1905. – 267 с.
23. Дмитриев М. А. Главы из воспоминаний моей жизни. – Москва: Новое литературное обозрение, 1998. – 749 с.
24. Давыдов Н. В. Судебная реформа 1864-1914 / Н. В. Давыдов, Н. Н. Полянский. – Москва: Книгоиздательство “Объединение”, 1915. – 386 с. – (2 тома).

25. Грошевий Ю. М. Еволюція етосу юриста / Ю. М. Грошевий, Д. О. Вовк, Л. В. Анучина. – Харьков: Право, 2011. – 264 с. – (Історичний та соціально-психологічний нарис).
26. Зайончковский П. А. Закон о земских начальниках 1889 года. – Москва: Научные доклады высшей школы, 1961. – 222 с. – (Исторические науки).
27. История Сената за двести лет 1711-1911 – Санкт-Петербург: История, 1911. – 311 с. – (5 томов).
28. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы. – Москва: И. Д. Сытина, 1914. – 426 с.
29. Костюченко О. Ю. Історія зародження та розвиток інститут апеляційного оскарження судових рішень на території України. – Київ: Судова апеляція, 2006. – 124 с.
30. Кульчицький С. В. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
31. Колмаков Н. М. Старый суд: Очерки и воспоминания. – Санкт-Петербург: Русская старина, 1886. – 544 с.
32. Казанцев С. М. Роль прокурора в гражданском процессе дореволюционной России. – Воронеж, 1987. – С. 86–91.
33. Карпачев М. Д. Нарастание "кризиса верхов" в России второй половины XIX столетия // Буржуазные реформы в России второй половины XIX века. – Воронеж, 1987. – С. 6 – 15
34. Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження. – Київ: Інститут громадянського суспільства, 2007. – 40 с.
35. Кони А. Ф. Собрание сочинений. – Москва: Юридическая литература, 1966. – 637 с. – (в 8 томах).
36. Коротких М. Г. Борьба в правительственных кругах по поводу принципов судебной реформы в России 1857-1859 // Государственный строй и политико-правовые идеи России второй половины XIX столетия. – Воронеж, 1987. – С. 50–61

37. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1989. – 185 с.
38. Мокринский С. П. Выборный мировой суд // Судебные уставы 20 ноября 1864 года за 50 лет. – Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1914. – (том 2). – С. 254.
39. Немытина М. В. Применение судебных уставов 1864 года // Буржуазные реформы в России второй половины XIX века. – Воронеж, 1987. – С. 94–105.
40. Огарев И. П. Разбор основных положений преобразования судебной части в России. – Санкт-Петербург: Колокол, 1862. – С. 150–152.
41. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи 1864 року . - Наше право. – 2010. – № 2, Ч.1 – С. 81 – 87.
42. Окунев Н. К вопросу об образовательном цензе и продолжительности службы мировых судей . - Журн. Мин-ва юст. – 1896. – № 2. – С. 207-212.
43. Плетнев В. Ф. Проекты судебного преобразования эпох Екатерины II и Павла I // Судебная реформа. – Москва: Книгоиздательство “Объединение”, 1905. – С. 105.
44. Плетнев В. Работы по составлению проектов судебного преобразования до 1861 года // Судебная реформа : под ред. Н. В. Давыдова и Н. Н. Полянского . – Москва: Книгоиздательство “Объединение”, 1905.
45. Поляков И. И. Организация и деятельность судебных органов Таврической губернии по судебной реформе 1864 г. – Харьков, 2001. – 198 с.
46. Пуховская А. С. Возникновение и становление органов судебной власти в Таврической губернии // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского / Серия «Юридические науки». – 2010. – Том 23 (62). – № 1. – С.394-399.
47. Павелко В.О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року // Актуальні проблеми політики. – Київ, 2012. – 436 с.

48. Российское законодательство X-XX веков : в 9-ти томах // под общей ред. О. И. Чистякова – Москва: Юридическая литература, 1989-1992.
49. Руднев С. Личный состав первых судов в Таврической губернии: дореформенного – Таврического Гражданского и Уголовного суда и учрежденного по уставам императора Александра II Симферопольского окружного суда // Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии. – Симферополь: Типография Таврического Губернского Земства. – 1915. – № 52. – С. 232-233.
50. Раевский В. К пятидесятилетию судебной реформы в России // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1915. – № 52. – С. 216–225.
51. Серета О. В. Из історії впровадження суду присяжних в ході судової реформи 1864 р. – Київ: Вісник Національного університету внутрішніх справ, 2006. – 50 с.
52. Сперански.М.М. Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России // Проекты и записки – Москва. –Література, 1961.
53. Судебная реформа // Под ред. Н. В. Давыдова, Н. Н. Полянского. – Москва : Книгиздательство «Объединение», 1915. – Т. 2. – 315 с.
54. Твардовская В. А. Идеология пореформенного самодержавца – Москва: Наука, 1978. – 277 с.
55. Тимановский А. Т. Судебные уставы императора Александра II . – СПб – 1883 г.
56. Тимофеев М. П. Суд присяжных в России // Судебные очерки – М., 1881 г.
57. Троицкий Н. А. Царские суды против революционной России // Политические процессы 1871-1880 гг. – Саратов, 1976. – 411 с.
58. Уортман Р. С. Властители и судьи // Развитие правового сознания в имперской России . – М. : Новое литературное образование, 2004. – 520 с.

59. Учреждение судебных установлений // Судебные Уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20 нояб. 1864 г. – СПб : в типографии 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867.
60. Филиппов М. А. Судебная реформа в России. – Санкт-Петербург, 1871. – 632 с.
61. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб: Альфа, 1996 – 624 с.
62. Холев Н. И. Десятилетие мировой юстиции Керченского округа 1870–1880. – СПб: 1881. – 12 с.
63. Хутько Т. В. Некоторые аспекты создания и деятельности мировой юстиции в Таврической губернии по Судебной реформе 1864 г. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення». – Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. – С. 111–116.
64. Черкасова Н.В. Судебная реформа 1864 г и возникновение адвокатуры в России // Политико-правовые идеи и институты в их историческом развитии. – М., 1980 – 66 с.
65. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России 60-80-х XIX века – М.: Наука, 1987. – 142 с.
66. Чубинский М. П. Современная борьба взглядов за и против суда присяжных и реформаторские попытки в этой области. – К.: Юрист, 1897. – 203 с.
67. Шигаль Д. А. Організаційні особливості інституту мирових суддів, введеного за судовою реформою 1864 року на території Українських губерній // Теорія і практика правознавства. – 2011. – № 1. – С. 21 – 27.
68. Шандра В. С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд. В. С. Шандра. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 1998. – 75 с

69. Шандра В. С. Вимоги верховної влади до виборної «бюрократії» в українських губерніях Російської імперії першої половини 19 ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наук. праць. – К., 2008. – № 15. – С. 175–188.
70. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 428 с.
71. Шандра В. С. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської // Регіональна історія України: Збірник наук. статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – № 1. – С. 155–166.
72. Шандра В. С. Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860- 1870-х рр.: особливості українських губерній Російської імперії // Шандра Укр. іст. журн. – 2013. – № 6. – С. 92–111
73. Шандра В. С. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2003. – № 6. – С. 193–213.
74. Шандра В. С. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) : монографія В. С. Шандра; Ін-т історії України. НАН України, – К., 2011. – 265 с
75. Шаравара Т. О. Реформи і контрреформи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія. – К: «Видавництво Ліра-К», 2011. – 487 с.
76. Шевченко В. М. Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування // Укр. іст. журн. – 2013. – № 5. – С. 117–123.
77. Шувалова В. А. О сущности судебной контрреформы в России // Советское государство и право. – 1964. – № 6. – С. 126–127.
78. Щедрина Ю. В. Курский окружной суд в 1867–1917 гг. // Ученые записки. регионального открытого соц. института. № 6. – Курск, 2000. – С. 233–240
79. Шильдер Н. К. Император Николай I. Его жизнь и царствование. // В 2-х т. - Спб., 1902.

80. Ярмиш О. Н. Судові органи царської Росії в період імперіалізму 1900-1917. – К. : УМКВО, 1991. – 88 с.
81. Ярошенко М.О. Протидія корупції в судовій системі Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова / Серія : Економіка і право. 2015. № 30. С. 93–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_30_14.

Мемуари

82. Поляки в Петербурге в первой половине XIX века [Сост., предисл., подгот.Текста воспоминаний О. А. Пржецлавского и коммент. А. И. Федуты; пер. воспоминаний С. Моравского, Т. Бобровского и А.-Г. Киркора с польск. Ю. В. Чайникова.]; под. Ред. А. И. Рейтבלата – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 912 с.
83. Валуев П. А. Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел [в 2 т.] – М.: Наука, 1961. – Т. 2. – 1865–1876. – 588 с.
84. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) [у 2 т.] О. Ф. Кістяківський;
85. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) [у 2 т.] О. Ф. Кістяківський;– К.: Наук. думка, 1995. – Т. 2: (1880–1885) – 583 с.
86. Три века: Россия от смуты до нашего времени: в 6-ти т. ред. В. В. Каллаш. – М.: Изд-во Юнвес, 2006. – Т. 6. – 352 с. 19. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3-х т. С. Ю. Витте. – М.: Скиф Алекс, 1994. – Т. 1

Інтернет ресурси

87. Козинець О. Г. Суд присяжних в Російській імперії в контексті європейського досвіду [Електронний ресурс] / О. Г. Козинець, О. А. Скрипка // 1 том. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(1)_8).

88. Коротких М.Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1989 – 185 с.
89. Коротких М. Г. Судебная реформа 1864 года в России [Электронный ресурс]. – 1994. – Режим доступа до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnayareforma-1864-goda-v-rossii-suschnost-i-sotsialno-pravovoy-mehanizm-formirovaniya-izvlecheniya/viewer>.
90. Обрусна С. Ю. Формування корпусу суддів за судовою реформою 1864 року [Електронний ресурс] // Право і суспільство.. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_4_3..
91. Шевчук.Л Нотаріальна реформа 1864–1866 рр. в оцінках сучасників [Електронний ресурс] // Юридична література. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_24.
92. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы. – М.: Статут; РАП, 2014. С. 95 – 217:
93. Уортман Р.С. Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России / авторизов., пер. с англ. М.Л. Долбилова при участии Ф.Л. Севастьянова. М.: Новое литературное обозрение, 2004.
94. Учреждение судебных установлений: Свод законов, правил, распоряжений и разъяснений, относящихся до учреждения судебных установлений..и..судебного..управления.
[URL://http://www.constitution.garant.ru](http://www.constitution.garant.ru)
95. Основные положения о прокуратуре: Приняты Государственным советом Российской империи в 1862 г. // Памятники русского права. 1961. № 8.
96. Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации // [Электронный ресурс] – URL: <http://docs.cntd.ru/document/902391636>

97. «Узаконения ,изданные в пояснение и дополнение к судебным уставам» // Типография СПб.; – 446 с.
98. Шевчук Л. Нотаріат в Україні в складі Російської імперії // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 154–162

ДОДАТКИ

Додаток А

З'їзд мирових суддів Херсонського повіту.
Перший склад 1869 року

https://ksa.court.gov.ua/sud2190/pro_sud/historical_note/

Адвокатура 1864 рік

<https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/09/23/609828-sudebnaya-reforma-1864-advokatura>

Судові статuti 1864 року

<https://fparf.ru/on-bar/history/prisyazhnaya-advokatura-po-sudebnym-ustavam->

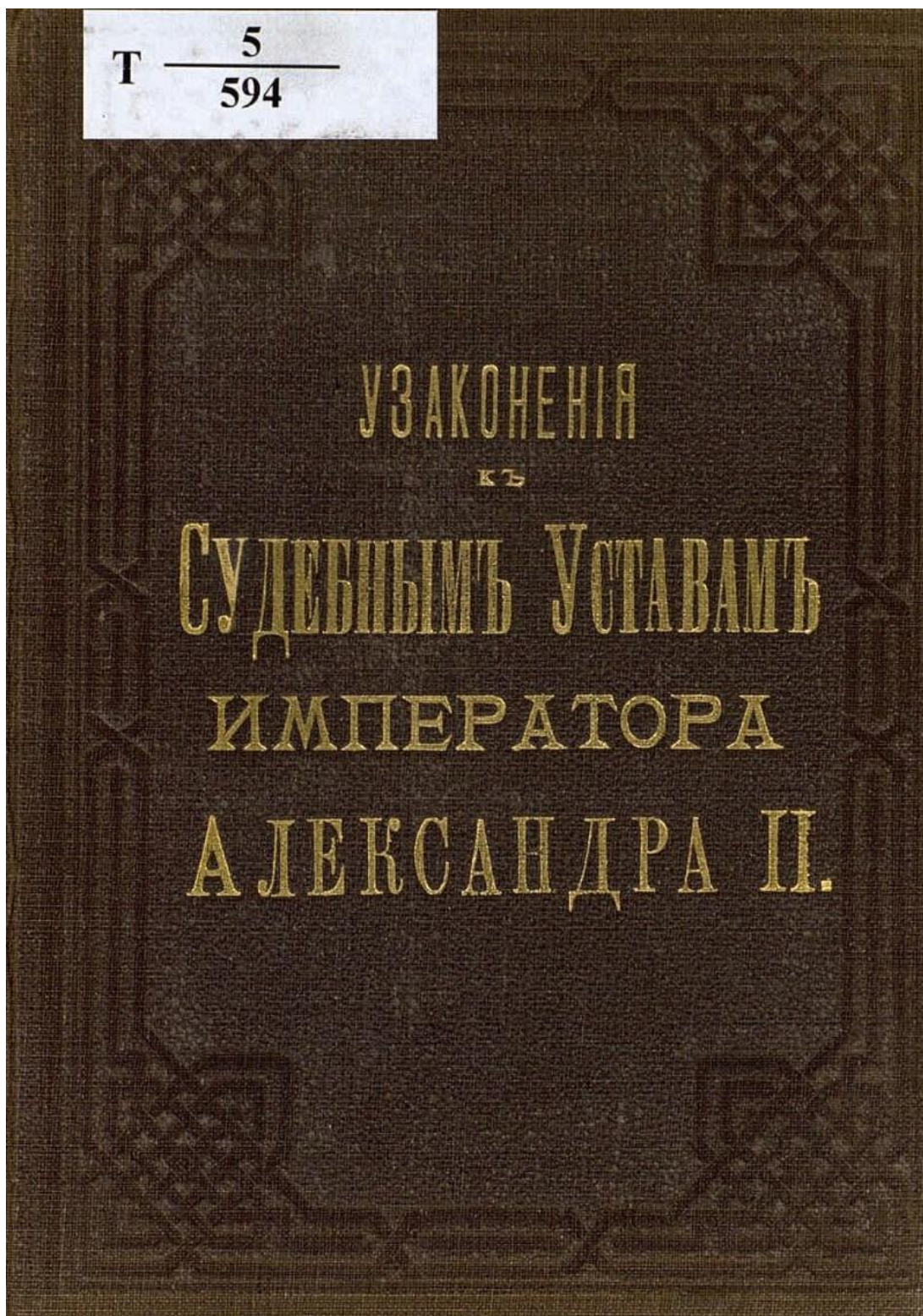
[1864/](#)

**Месячная отчетная ведомость старшего
нотариуса *такого-то* окружного суда**

§ статьи сметы	Наименование до- ходов	Сумма поступившего						Отметка о передаче или пересылке сумм в казна- чейство и об остающейся наличности
		С начала года до отчетно- го месяца		В отчет- ном месяце		Итого		
		р.	к.	р.	к.	р.	к.	
§ 1 ст. 1	По смете министер- ства юстиции.							
	На припечатание объявлений в сенат- ских ведомостях	00	00	00	00	00	00	
§ 8 ст. 1	По смете департа- мента неокладных сборов.							
	Крепостных пошлин	00	00	00	00	00	00	
§ 8 ст. 2	Актовой пошлины	00	00	00	00	00	00	
	Итого Кроме того, в депозит окружного суда кан- целярских пошлин (за выдачу выписей, ко- пий и т.п.) и за при- ложение печати	00	00	00	00	00	00	Из того чис- ла передано в казначейство такого-то числа, месяца и года 00р.00к. К 1-му числу остатка не имеется, или состоит 00р.00к
	Всего	00	00	00	00	00	00	

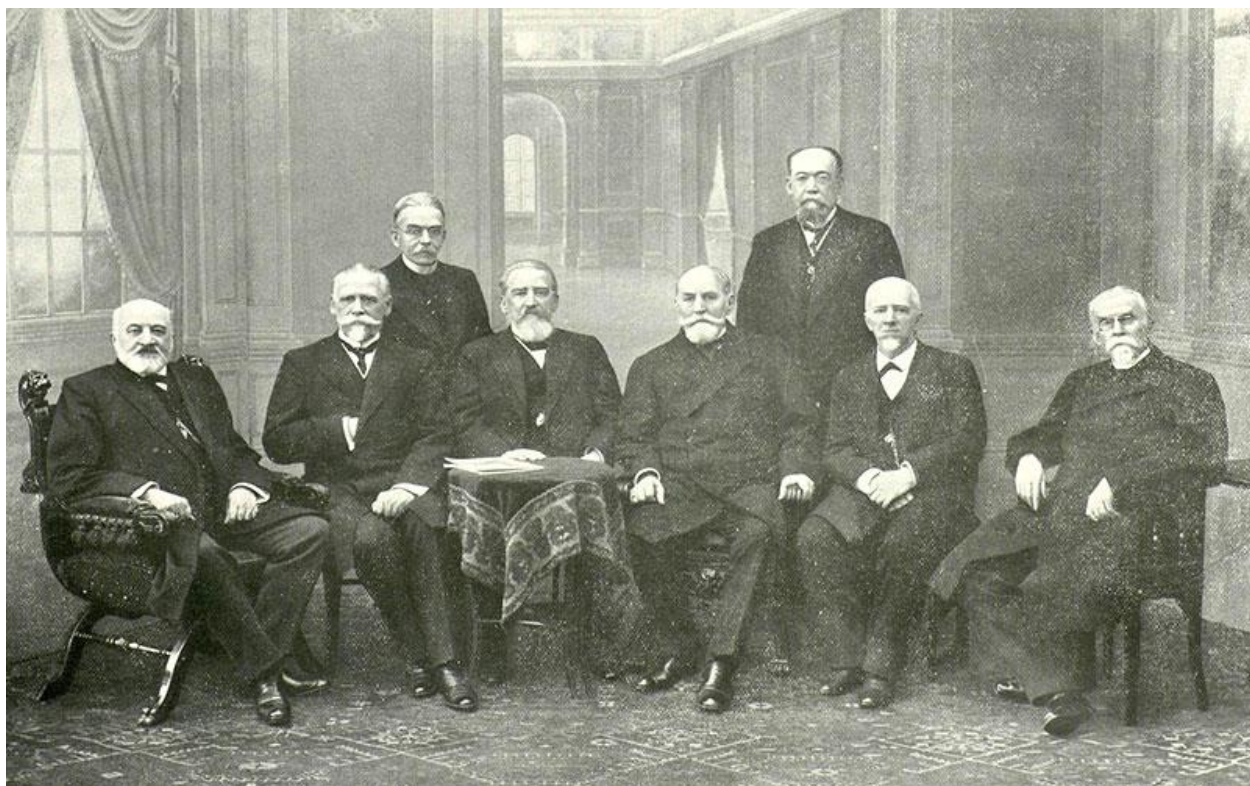
<https://buyabook.ru/7110/>

«Узаконенія ,изданные в пояснение и дополнение к судебным уставам»

<https://www.prlib.ru/item/459640>

Головні судді Російської імперії

<https://legal.report/glavnye-sudi-rossijskoj-imperii/>

Суд 1864 року

<https://framespb.ru/aleksandr-ii-velikij-reformator/>